

ItK

5-6

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1979**

A TARTALOMBÓL

Korzenszky Miklós Richárd: A magyarországi latin nyelvű költészet egyik barokk kori képviselője: Johannes Baptista Adolph
Rába György: Az induló Babits költői „előhangjai”
Tasi József: József Attila a Bartha Miklós Társaságban — másodszor

*

Demény János: Dilemmák Thomas Mann 1936. június 8-i naplófeljegyzése körül

*

Pál József: A neoklasszicizmus fogalmáról
Bernáth Árpád: Arisztotelész Poétikája és magyar fordítása

Szemle

Könyvek a romániai magyar irodalomról (*Pomogáts Béla*)
Klanciczay Tibor: Hagyományok ébresztése (*Kovács Sándor Iván*)
Botta István: Melius Péter ifjúsága (*Balázs Mihály*)
Művészet és felvilágosodás (*Tarnai Andor*)
Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban (*Szigethy Gábor*)
Madách-tanulmányok (*Baránszky Jób László*)
Két szlovákiai magyar tanulmánykötet (*Sziklay László*)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1979. LXXXIII. évfolyam 5–6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Klanczay Tibor
főszerkesztő
Komlowszki Tibor
felelős szerkesztő
Németh G. Béla
társszerkesztő
Bíró Ferenc
Kiss Ferenc
Tarnai Andor
Tverdota György
Varga József
Veres András

Korzenszky Miklós Richárd: A magyarországi latin nyelvű költészet egyik barokk kori képviselője: Johannes Baptista Adolph 499
Rába György: Az induló Babits költői „előhangjai” 528
Tasi József: József Attila a Bartha Miklós Társaságban — másodsor 554

Kisebb közlemények

Scheiber Sándor: Balassi Bálint Bock-fordításának irodalmi műfaja. 570 — *Alszeghy Zsoltné Tési Edit*: Voltaire egykorú magyarországi iskolai színpadon. 571 — *Fried István*: Stilstübrekvések a XVIII. század végén. 577 — *Merényi Oszkár*: Adalékok Berzsenyi Festetics-ciklusának történetéhez. 588 — *Mikó Krisztina*: Hevesi András regényeiről. 594 — *Demény János*: Dilemmák Thomas Mann 1936. június 8-i naplófeljegyzése körül 601

Adattár

Kilián István: Csokonainak s baráti körének ismeretlen levelei 605
Szilágyi Ferenc: Észrevételek és kiegészítések Kilián István közléséhez 610
Sz. Garai Judit: Függetlenségi paszkvillus a képviselő Mikszáthról és parlamentari karcolatairól 618

Műhely

Pál József: A neoklasszicizmus fogalmáról 638
Bernáth Árpád: Arisztotelész Poétikája és magyar fordítása 648

Szemle

Könyvek a romániai magyar irodalomról (*Pomogáts Béla*) 654
Klanczay Tibor: Hagyományok ébresztése (*Kovács Sándor Iván*) 661
Botta István: Melius Péter ifjúsága (*Balázs Mihály*) 670
Művészet és felvilágosodás (*Tarnai Andor*) 673
Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban (*Szigethy Gábor*) 676
Madách-tanulmányok (*Baránszky Jób László*) 680
Két szlovákiai magyar tanulmánykötet (*Sziklay László*) 684

*

Studia z dziejów polsko — węgierskich stosunków literackich. — *Bitskey István*: Hitviták tüzeiben. — *Husztai Péter*: Aeneis. — Az élet szobra. — *Kahána Mózes*: Nagy időknék kis embere. — *Földes Anna*: Móra Ferenc. — *Kodolányi János*: Szív és pohár. (*Cs. Varga István, Tarnóc Márton, Stoll Béla, Lami Pál, Botka Ferenc, Kovács Kristóf András, Laczkó András*) 687

Krónika

A Magyarország története című kézikönyv nyolcadik kötetének művelődéstörténeti fejezeteiről (Összeállította: *Pomogáts Béla*) 697
Osztrák–magyar tudományos ülészak Faludi Ferenc halálának 200. évfordulóján (*Bitskey István*) 708
Intézeti hírek (1979. január 1 — december 31.) 711

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménesi út 11–13,
1118

A MAGYARORSZÁGI LATIN NYELVŰ KÖLTÉSZET EGYIK
BAROKK KORI KÉPVISELŐJE: JOHANNES BAPTISTA ADOLPH

(Adalék az epigramma teóriájához és gyakorlatához)

A magyarországi irodalom történetének mindmáig hiányzó fejezete az egyes műfajok, műfajcsoportok alakulás- és fejlődéstörténete. A megoldásra váró feladat magába foglalja a magyar nyelvű irodalom túl a jó néhány évszázadon keresztül uralkodó latin nyelvűség közismert és a csak kevesek által értékelt vagy talán egészen el is hanyagolt emlékeinek feldolgozását is. Irodalmunk teljes képéből nem hiányozhatnak azok a színek sem, amelyeket a latin nyelvűségnek még ha sokszor iskolás képviselői jelentenek.

Az elmúlt évszázad nagy magyar költőinek gyakorlatában az epigramma, a szellemes, szellemeskedő, szúró-vágó, hadakozó, rövid kis költemény nagy szerepet játszott. Elég, ha nyelvünk nagy gondozójának, Kazinczy Ferencnek gyűjteményére gondolunk, a „Tövis és virágok” epigrammáira, a nyelvújítási mozgalom harcos élctárára. Vagy ott van Vörösmarty számtalan epigrammája: nem jelentéktelen része ez életművének. Az epigrammáirásnak ez a gyakorlata sok évszázados latin gyökerekkel rendelkezik: a magyar nyelvű epigramma elsősorban a magyarországi latin gyakorlatra épül, s ebben – mint köztudott – a jezsuita iskolának, az iskolás poétikai gyakorlatoknak nagy szerepük volt.

Dolgozatunk a magyarországi latin nyelvű költészetnek – az irodalomtörténet számára mindaddig ismeretlen – jezsuita képviselőjén, a szilészi származású győri tanár, *Johannes Baptista Adolph* költészetén keresztül szeretne képet adni a XVII. század végének – a XVIII. század elejének epigrammájáról.

FRUCTUS E PARNASSO

A pannonhalmi Szent Benedek Rend Központi Főkönyvtárában található az ún. *Paintner-hagyaték* kötetei között¹ egy kéziratos, latin nyelvű versgyűjtemény, amelynek címe: *Fructus e Parnasso*.² A cím alatt évszám olvasható: 1685. A 15 × 20 cm-es, 215 levélből álló könyvet (a számozás későbbi kéz munkája) erősen megrongálódott, gregorián kottás kódexlap borítja. (Hasonló – ugyanabból a kódexből származó? – kötésű darabok találhatóak a győri volt jezsuita, ma bencés székházi könyvtár könyvei között.) Műgonddal kiállított, festett címlapja után újabb festmény következik: a szegélyben fönt koporsó látható, a négy sarokban halálfejek, kétoldalt temetői kereszt, ásó és kapa; alul pedig bagoly és holló tépdesi a mezőn szétszóródott hullamaradványokat... Középen metszetet látunk, D. Tscherning szignóval. A metszet középponti alakja a csontvázas, kaszás halál, amint egy táblába a következő (később ráfestett) betűket vési: IOANN A... Balról női alak tart táblát a kezében, a tábla felírása: ELEGIAE. A középen „kimunkált” betűk és az *Elegiae* felírás nyilvánvalóan nem tartoznak az eredeti metszethez, amelyet a szegély alakjaival teljes egységbe von a színes festés. A 152. és a 153. levél között újabb festmény található: szabályos francia kert az előtérben, a háttérben pedig méhész

¹ Vö. *Catalogus librorum Paintnerian. Pannonhalmi Főkönyvtár: 118. C. 1/11.*

² Könyvtári jelzete: 119. D. 23.

ház s kirazó méhek. A 153. levélen az *Epigrammata* cím olvasható. Az epigrammák sorozata a 153. levéllel kezdődik, s a 170. levél versóján fejeződik be. A 215. számú epigramma az utolsó. – A 167. levél előtt egy beragasztott kis cédula található, amely megmagyarázza, hogy a kézirat 102. és 171. számú epigrammája között a kötetben miért hiányzik a 103–170. darab: „NB. Caeterorum Ducum et Regum Elogia epigrammatica data sunt P. Georgio Pray e S. J. Annalistae Hungariae alba Regalis anno 1765 ad usum. Dubium, an reddet Patri Ignatio Pohl possessori.” (Ez a megjegyzés figyelmet érdemel azért is, mert a kötet későbbi tulajdonosaira ezen a kijelentésen kívül semmi más nem utal.)³ – A szóban forgó epigrammákat egyszerűen kiemelték a kéziratból: a ragasztás világosan mutatja, hogy itt néhány lap hiányzik.

A 170. és 171. levél között szintén festményt találunk: orgonát ábrázol. A hangszer képe nyilván bevezetőül szolgál a következő lapokon olvasható verscsoporthoz: *Variae Odae*. – A 194–195. levél foglalja közre a kézirat díszítésére használt utolsó illusztrációt. *J. V. D. Nypoort* tipikusan németalföldi jelenetet ábrázoló metszete ez.⁴ A 195. levéllel kezdődik a gyűjtemény utolsó része, melynek címe *Eclogae*. A 202. levél versójával befejeződik a szöveg; az utolsó, a 214. számú levél üres oldalakat tartalmaz a kötet.

Minden jel arra mutat, hogy a végig azonos kézzel, de nem egy időben írt gyűjtemény költői hírnévre igényt tartó, magát nem egyszerű versificatornak, de költőnek, poetának tekintő szerző autográf kötete. – Mindjárt az első levél rectójának felső szegélyén idegen kéz bejegyzéséből – minden bizonnyal *Paintner Mihály* beírásából – a más érvekkel is alátámasztható, bizonyítható szerző személyére bukkanunk: „Author videtur esse P. Johannes Adolph, ut colligitur conferendo annos cum officiis et locis, quae hic indicantur.” – A hivatali beosztások és helyek, amelyekre a „hic” utalás történik, a kötet margóján olvashatók. Egyes költemények keletkezési évét, körülményeit, a felolvasás helyét stb. jelölik meg ezek.⁵

A 119. számú szekrény, amelynek anyagából való ez a kötet, jól körülhatárolható, önálló egységet alkot a pannonhalmi könyvtárban. Ez az ún.

PAINTNER-HAGYATÉK

A „Jesuitica”-nak is nevezett egység ez, amelynek részletes katalógusát a francia *Pierre Delattre* jezsuita készítette el, alapos bevezető tanulmánnyal együtt.⁶ *Paintner Mihály* maga is jezsuita volt,⁷ majd rendjének feloszlata után világi pap lett, novii címzetes püspök, rátóti prépost, győri kanonok. Nagy műveltségű, széles látókörű, művelt főpap: a rendjére vonatkozó szinte minden hozzáférhető irodalmat, kiadványt és kéziratot összegyűjtötte, és így megmentette a feloszlata utáni esetleges szétszóródástól és elkallódástól. *Jesuita tróli lexikon*nak két kéziratot változatát is ebben a gyűjteményben találhatjuk,⁸ érdekes és értékes adalékként a jezsuita irodalomtörténetírás történetéhez. Személye, munkássága föltétlenül megérdemelve egy alapos, elemző tanulmányt.⁹ – Gyűjteményét,

³ A beragasztott cédulán *Paintner Mihály* kezeírása.

⁴ *Nypoort*, Justus van den, – 1683 körül Nagyszombatban dolgozó holland festő, rézmetsző, rézkarcoló. Vö. ZÁDOR A.–GENTHON I.: Művészeti lexikon, III. Bp. 1967. 541.

⁵ Pl. „Factum Tynnaviae 1680 pro Affixione”, a 43. levélen: „Viennae pro affixione. 1688.” az 56. levélen: „Graecij pro libello. 1694.” stb.

⁶ *Pierre DELATTRE*: Inventaire analytique des Archives de la Compagnie conservées ches les Bénédictins de Pannonhalma (Hongrie) – 1934 (Kézirat); Könyvt.jel.: 53-C-70.

⁷ *SOMMERVOGEL*: Bibliothéque de la Compagnie de Jésus. Bruxelles–Paris, 1890–1900. VI/88–91.

⁸ *PAINTNER Mihály*: Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae. (Kézirat; könyvt.j.: 118-C-35)

⁹ A témához értékes anyagot gyűjtött *MARÓDI Árpád*, jegyzetei a pannonhalmi könyvtárban: BK-853/II–5.

könyvtárát a pannonhalmi főapátságnak szánta, azzal a megszorítással, hogy ha valamikor a jezsuiták Magyarországra visszajöhetnek, a könyvtárból mindazt kiválogathatják, amit akarnak.¹⁰ Némi bonyodalom után – végrendeletét megváltoztatni, kiegészíteni akarván, Paintner visszakérte azt a győri káptalantól, s mielőtt megírhatta volna a módosított, tervezett újat, meghalt – a rendkívül értékes, gazdag jezsuita anyag végérvényesen a pannonhalmi könyvtár tulajdona lett.¹¹

JOHANNES BAPTISTA ADOLPH

A szóban forgó kéziratos kötet szerzőjének személyét a Paintner Mihály kezeírásával beírt megjegyzés valószínűsíti. Miután néven nevezi *Johannes Adolph*-ot, fény derül azonnal a Paintner-féle beírást megelőző levélen, a címlapot követő Tscherning-metszeten látható, ráfestett betűkre is: a vésővel-kalapáccsal dolgozó csontvázhalál szerszámai alól a JOHAN(nes) A(dolph) név tűnik elő a munka befejeztével . . .

Valóban Johannes Adolph a kézirat latin költeményeinek szerzője.¹² Az évkönyvek segítségével állomáshelyeit, beosztásait pontosan végigkísérhetjük, nyomon követhetjük, – és a versek mellett olvasható hely- és időmegjelölések pontosan egybevágóan a jezsuita évkönyvek adataival.

Életrajzát az *Elogia defunctorum in provincia Austriaca Societatis Jesu 1699–1710*. című kötetben olvashatjuk.¹³ „Pater Joannes Bapstista (*sic!*) Adolph natione Silesius, patria Lignicensis. Mortalem illic auram haurire coepit palmarum dominica incidente, ut fausto omine futuris palmis.”¹⁴ – A latin szójáték – palmarum dominica – futuris palmis – mutatja, hogy többről, nem szürke, jelentéktelen jezsuitáról van itt szó. – „Quia ingenium poeticis aptum natum habere est compertus, ad parnassum Jaurini scandendum est ablegatus, ex quo ad campos eloquentiae excolendos Styram processit . . . in vasto opere Regum Hungariae vitas magnis cupris inscriptas soluta, ligataque oratione exponente coronavit. Aulico Theatro in domo Professa instruendo evocatus, laboris jam spartam ultra famosus Herculis labores in tertium decimum annum extendit: quo in munere ita carmen oculorum lenociniis adaptavit, ut Augustissimis serenissimisque personis et placeret, et aures ac oculos gratiose recrearet, ingeniosis inventionibus singularis. Nec tamen in domestico duntaxat theatro Augustissimos exhilaravit, etiam in sacra ad Portam coeli Parthenone per plures annos iisdem spectacula patria Poesi, in qua pronationis suae genio excelluit, decantanda praeparavit . . . Aliud forte vastius opus Poesi Germanica Cupris illustranda concepit, quod pariter ultra umbilicum jam productum mors intempestiva, ne praelo subderetur, interrupit . . .”¹⁵

A most idézett elogium az alapja valamennyi fellelhető hosszabb-rövidebb beszámolóknak, amelyek Adolphról szólnak. Irodalmi tevékenységét szinte csaknem ugyanazokkal a szavakkal mutatja be a „*Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae*” c. kéziratos kötet.¹⁶ Megjegyzi:

¹⁰ Pannonhalmi levéltár: Act. Archiabbat. fasc. 74/b. Litt. g és y.

¹¹ Vö. SÖRÖS Pongrác: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VI/b 39–40.

¹² „Author videtur esse P. Joannes Adolph, ut colligitur conferendo annos cum officiis et locis, quae hic indicantur” (Paintner bejegyzése az első levélen.)

¹³ Könyvt.j.: 120. b. A. 8. 441–442.

¹⁴ Johannes Baptista Adolph atya, – sziléziai nemzetiségű, Lignicből való – ezt a halandó világot virágvasárnap (pálma-vasárnap) látta meg, mintegy előre sejtve a jövendő pálmákat.

¹⁵ Költői tehetségét látva Győrbe küldték, hogy a Parnasszusra följusson; innen Steyrbe ment az ékesszólás mezejének művelésére . . . Magyarország királyainak terjedelmes munkában megírt életét szabad és kötött beszédekkel koronázta. Tizenhárom esztendőn át volt kapcsolata az udvari színházzal; az udvari előkelőségeket nagyszerű ötleteivel vidámitotta . . . A halál meggátolta, hogy befejezze nagy német költészeti munkáját.

¹⁶ „Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae, complexae Hungariam, Croatiam, Slavoniam, Austriam, Transsilvaniam, Styriam, Carinthiam, Carnioliam, Comitatum Goritiae et Istriam Austriacam ac ad annum M. DC. XIX. Bohemiam quoque, Moraviam et Silesiam” Jelzet: 118. C. 35.

„Opus Poesis germanicae, qua excelluit, ultra dimidium produxit, cui immortuus est. Editae sunt relictæ ab eo Comoediæ aliquot.”¹⁷ – Német nyelvű költészetét dicsérik, de meglepő, hogy latin verseiről senki sem szól. *Ludwig Koch* nagy *Jesuitenlexikon*-ja¹⁸ sem tesz mást, mint visszanyúl a közvetítőkön keresztül¹⁹ Paintnernek főntebb már említett, *Gesta et Scripta Provinciae Austriacæ* címen is szereplő könyvére. Néhány – az említett munkákban nem szereplő – adata és címe miatt érdemes azonban idéznünk a teljesség kedvéért ezt a lexikon-cikket:

„Adolph, Johann B. SJ, österr. Bühnendichter. 25.3.1657. Liegnitz (Schlesien); e. 1677; Prediger, Studienleiter zu Wien; arbeitete an einem deutschen Epos, das er halb vollendete, u. einer Geschichte des Kaisers Leopold (nach Münzen); namentlich wirkte er als Bühnendichter. Seine Werke sind nur handschriftlich erhalten, religiöse Schauspiele u. Lustspiele (5Bde), zu denen B. Staudt den musikalischen Teil geliefert hatte (z.B. der Seelenbräutigam in der hl. Eucharistie; des Judas Makkabäus ruhmreiches Gottvertrauen; Die hl. Cäcilia; Der Blinde auf der Strasse oder zwei Blinde, die sich betrügen, gestraft; Prahlhansen). 13 Jahre lang fesselte A. die Zuschauer der Kollegs Bühne zu Wien, darunter auch den kaiserlichen Hof, namentlich durch seine Lustspiele. Man hat ihn den Abraham a Santa Clara auf der Bühne genannt, dank seinem derben Humor und seinen köstlichen Schilderungen, z.B. des Strassenlebens in seinem Blinden auf der Strasse (Caecus in via), der mit seinem Leidensgenossen seine Kinder zum stehlen abrichtet. Doch diente diese Komik nicht allein der Unterhaltung. Hinter ihr steckt tiefer Ernst. Der Dichter wollte durch die Lächerlichkeit der Fehler, die er an den Pranger stellte, erzieherisch wirken, wie durch die Schauspiele Arminius, Scipio u. Hannibal, die er als Vorbilder männlicher Tugend besonders der Vaterlandsliebe, zeichnet. = 14.9.1708. zu Wien.”²⁰

A vele foglalkozó irodalom roppant csekély. Önálló tanulmányokban csupán *Kurt Adel* dolgozza föl drámáit.²¹ Költői munkásságát legföljebb csak német kézikönyvek említik,²² latin versírói tevékenységéről azonban – tudomásunk szerint – a szakirodalomban senkinek sincs ismerete.

Hogy valamivel árnyaltabb képünk legyen Johannes B. Adolph alakjáról, *Kurt Adel* kutatásai ellenére sem fölösleges végigtekintenünk a jezsuita évkönyveket. Rendkívül mozgalmas, érdekes életút rajzolódik ki belőlük

Győrött bukkan fel a neve először: 1672-ben „parvista maior”. Megjegyzik róla, hogy „germanus, ignobilis”. – 1673-ban principista, a következő évben grammataista, majd szintaxista. – 1676-ban poeta (a bejegyzés szerint „civis, silesita, Lignicensis, Cath. annorum 18 Primi anni). A poetikát *Casparus Reimpichl* tanította, akit ugyanebben az évben a tanári karból elbocsátottak. – 1677-ben ugyancsak győri diák, a retorikai osztály tanulója.²³

¹⁷ Német költészeti munkáját, amivel kitűnt, felénél tovább elkészítette . . . Néhány hátrahagyott vígjátékát kiadták. Vö. „Bibliotheca Scriptorum . . .” 2. levél.

¹⁸ Ludwig KOCH: Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt, Paderborn 1934. 15.

¹⁹ Bernhard DUHR: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge i-IV. Freiburg/Breisgau–München–Regensburg 1907–1928. IV/279–80., BACKER–SOMMERVOGEL: Bibliothéque de la Compagnie de Jesus, I/53–54., J. Nep. STOEGER: Scriptores Provinciae Austriacæ S. J. ab ejus Origine ad nostra usque tempora. Viennæ 1856. 6.

²⁰ L. KOCH: i. m. 4. – Adolph, J. B. S. J. Osztrák színpadi író; hitszónok, tanulmányi felügyelő Bécsben. Egy német eposzon dolgozott, félig lett kész vele, s egy történeten Lipót császárról. Mint színjátékíró működött. Művei csak kéziratban maradtak fenn: vallásos színjátékok és vígjátékok (5 kötet) . . . A színpad Abraham a Sancta Clara-jának nevezték őt, fanyar humora és pompás leírásai miatt . . . Az író a hibák nevetségessé tételével, kipellengérezésével nevelni akart . . .

²¹ Kurt ADEL: Die Dramen des P. Johann Baptista Adolph S. J. in: Jahrbuch der Gesellschaft für Wiener Theaterforschung. Wien 1957. 5–89. – Das Wiener Jesuitentheater und die europäische Barockdramatik. Wien 1960.

²² Josef Nadler: Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften. Regensburg³ 1929. I/ 409–11.

²³ Catalogus Discipulorum Jaurinensis Gymnasii Soc. J. anno 1669-Pannonhalmi könyvt.j.: 120. b. A 20.

1677. október 21-én Johannes Baptista Adolph belép a Jézus Társaságába.²⁴

1680-ban Nagyszombatban találjuk a „logikusok” között; a következő esztendőben a fizika, majd 1682-ben a metafizika kurzus hallgatója.²⁵ – 1683-ban Nagyszombatból Linzbe kerül, hogy a jezsuita szokásoknak megfelelően még a teológiai stúdiumok megkezdése előtt mint „magister” aktív iskolai munkában vegyen részt. Ekkor nevét a „Professores Scholae Inferiorum” között olvashatjuk: a parvisták tanítója. Mindössze egy évig tartózkodik itt. Következő állomáshelye Passau, ahol a principistákat tanítja. – 1685-ben ismét Győrött találkozunk vele: már a poétikai osztályt vezeti.²⁶ – Fel kell figyelniük győri működésének jeleire: ugyanez az évszám – 1685 – olvasható a fentebb ismertetett kéziratos versgyűjtemény, a *Fructus e Parnasso* címdalán is. És ugyancsak érdemes felfigyelni a kötet első versének lapszéli jegyzetére is: „Factum Tyrnaviae 1680 pro Affixione”. Vagyis kitűnik, hogy a gyűjtemény elkészítéséhez győri tanárságának évében kezd, de megőrzött régebbi darabokat is, és most a győri poézis-tanár gondos másolásba kezd: amit méltónak tartott eddigi terméséből, most beírja a gondosan kiállított könyvbe. Ettől az időtől kezdve féltett kincsének tűnik a kötet: jóval későbbi keletkezésű elégiák, ódák, epigrammák is olvashatók benne.

Amint az „állomáshelyekből” látható, Győr nem jelentéktelen epizód az életében, főleg ha mint költőről akarunk megtudni róla néhány eligazító-elirányító adatot. Itt járt iskolába a jezsuitáknál, itt szerezte meg az iskolás grammatikai, retorikai és poétikai műveltséget. És ugyanebben az iskolában találkozunk vele néhány év múltán; tanít már egykori iskolájában: a poétika tanára.

A teljesség kedvéért azonban folytassuk az évkönyvek lapozgatását. Az 1686-os évkönyvben a „Styrense Collegium”, a steyeri közösség tagjaként szerepel: a diák-kongregáció prézese.²⁷ – A következő évben már Bécsben tanul teológiát,²⁸ még egy esztendőt tölt ugyanott, majd a „tertia probatio”-ra a provincia akkori gyakorlatának megfelelően Judenburgba kerül.²⁹ – Ez az esztendő meglehetősen mozgalmas az ő számára, mert Bécsben is megfordul újra.³⁰ Judenburg és Bécs után 1689-ben újra Magyarországon látjuk: a következő állomáshelye Buda,³¹ ahol az 1690-es évkönyv följegyzése szerint hitszónok, hitoktató, német nyelvű segédlelkész („operarius germanicus”), gyón-tató.³² – A rá következő esztendőben már a rendi tekintélyt és megbecsülést jelentő „consultor” rang és beosztás is ott olvasható a neve mellett.³³ – 1692-ben helyezhették át Kőszegre, mert nevét és beosztásait a budaiak között az évkönyv írója áthúzta.³⁴ – 1693-ban a kőszegi kollégiumban „minister” (gondnok) és templomigazgató. Ugyancsak most bukkan föl a neve mellett a „historicus” megbízatás jelzése is.³⁵

Hamarosan visszakerül osztrák földre: 1694–95-ben a gráci kollégiumban találkozunk vele.³⁶ 1696-tól ismét Bécsben van, a Domus Professorum-ban. Történetírói megbízatást is kap, 1699-ben pedig ott szerepel már munkakörei között a következő megjelölés: „Praef(ectus) rerum Comicarum”, – a játékszíni tevékenység hivatali kötelessége immár.³⁷ – Utoljára az 1708-as évkönyv említi: a

²⁴ A következőkben az évkönyveknek csak könyvtári jelzetét adjuk meg és az oldalszámot. – 1678: Novitii Scol. 1-mi Anni: . . . Joannes *Joachimus* (sic!) Adolff Jaurino 21. oct. 77. Colleg. et dom. Prob. Trenciniensis. – 118. J. I. 47.

²⁵ 118. J. I. 43.

²⁶ 118. J. I. 34. – Az iskola egyes osztályairól lásd: Hets J. Aurélián: A jezsuiták iskolái Magyarországon. Pannonhalma 1938. 11–12.

²⁷ 118. J. I. 40.

²⁸ 118. J. I. 60.

²⁹ 118. E. 2. 52v.

³⁰ „Sacerdotes initiati – Viennae, P. Joannes Adolff. 118. E. 2. 85r.

³¹ 119. D. 23. 47v.

³² 118. E. 2. 46.

³³ 118. E. 2. 48.

³⁴ 118. E. 2. 108.

³⁵ 118. E. 2. 130.

³⁶ 118. E. 2. 181., 230.

³⁷ 118. E. 2. 90.

Domus Probationis tagjai között van Bécsben, mint „Hist(oricus) Provin(ciae). Neve azonban át van már húzva.³⁸

Közben volt még egy állomáshelye. 1692-ben, amikor a budaiak között a neve áthúzva szerepel, a trencsényi ház élére került. Bizonyára nehézségei voltak a ház irányításával ebben a sok szempontból zavaros korszakban, hiszen egy teljes évet sem tölthetett az országnak ezen a vidékén, mert 1693-ban már az ország másik szélén, Kőszegen szolgál.³⁹

A jezsuiták katonás életét alaposan megismerhette: a győri iskola növendékeként (a két legelső kurzust kivéve – 1671-ben még nem találjuk Győrött sem a parvista minor-ok, sem pedig a declinisták között) teljes egészében a Jézus Társasága szellemében kapta képzését és nevelését. „Világot látott” embernek, nagy utazónak nem mondhatjuk ugyan, de azt joggal, hogy korának osztrák–magyar jezsuita rendtartományát végigjárta és megismerte, és nem kis csodálatot érdemel a sok helyváltoztatás, rengeteg utazás, áttelepülés, ami az akkori nem éppen békés viszonyok – a török háborúk – közepette önmagában is nagy teljesítmény lehetett.

A német anyanyelvű, sziléziai származású Johannes Baptista Adolph, aki magyar városban ismerte meg a latin grammatikát és poézist, s akinek nem egy állomáshelye magyar város volt (Győr, Buda, Trencsén, Kőszeg), „internacionális” jezsuita latin műveltségnek lett a részese. Érdekes feladat előtt állunk, amikor megkíséréljük latin nyelvű költészetében nyomon követni: mi az, amit – természetesen a szokásos közvetítők útján – az antik irodalomból örökölt, mi a jellegzetesen jezsuita vonás, és hol tapinthatók ki az egyéni vonások, a sajátosan őrá valló motívumok.

A fentebb már említett osztrák kutató, Kurt Adel a bécsi jezsuita színjászárságról szóló, sok-sok apró részletnek is figyelmet szentelő munkájában kirajzolja Adolph helyét a drámatörténetben, elemezve 34 drámáját.⁴⁰ Összefoglalónak mondja őt, aki mindazzal élni tud, amit az elődök létrehoznak és elértek. Elődei „kompendium”-ának nevezi őt, aki – bár nem rendelkezik azzal a kiforrottsággal és lezárttsággal, mint jó páran előtte, – elegendő erővel képes volt arra, hogy darabjaiban ne csupán valamiféle laza mozaikot adjon, hanem egységes egészet tudott alkotni, és korának életérzését is képes volt kifejezésre juttatni.⁴¹

Az irodalomtörténeti kutatás számára érdekes lehet ezek után Adolph verseinek tüzetesebb vizsgálata. Nem elveszettnek hitt darabok előbukkanásáról van szó, hanem olyan latin költeményekről, amelyeket – eddigi ismereteink szerint – a közvélemény sohasem ismert. Még rendtársainak főljegyzései sem tesznek említést róluk. Német nyelvű költői műveiről is utalásokból tudunk csupán.⁴²

Ha drámáiban mindaz benne él, amit kora és múltja a drámaírásban kimunkált, joggal feltételezhetjük, hogy lírikus, heroikus, epigrammatikus és ódai poétikai munkái hasonlóan nyílt és érett

³⁸ 118. J. I. 75.

³⁹ Lásd: 34. jegyzet

⁴⁰ K. Adel értékelése lényegében megegyezik H. Cysarz összefoglalásával: „Der Realismus der Gasse und die Konvention des Adels gedeihen in glücklicher Eintracht; der Hof hat sein Ergötzen an dem Markt, der Kleinbürger nimmt teil an Hofsitten und Hoffesten.” Herbert CYSARZ: Deutsche Barockdichtung. Leipzig 1924. 277.

⁴¹ „Seine Bedeutung liegt in der Einbeziehung der Stoffe und Formen der Dramen nicht nur seiner Zeit, sondern des Barockzeitalters . . . man darf mit Recht Adolph das compendium seiner Vorgänger nennen. Er hat nicht die grossartige Geschlossenheit so mancher vor ihm, aber er hat genügend Kraft und Weite, um in seinen Spielen mehr als ein Mosaik, ein Ganzes zu geben, indem er alles Übernommene aus dem Lebensgefühl seiner Zeit verwandelt. Die Betrachtung seiner Spiele und ihrer Bezüge zur Barockliteratur zeigt die enge, in Nehmen und Geben unauflösbare Verflechtung der Jesuitendramatik mit allen dramatischen und darüber hinaus mit allen dichterischen Traditionen und Leistungen seiner Zeit.” – K. ADEL: Die Wiener Jesuitentheater, 165.

⁴² „Stöger nennt . . . ein opus Poesis Germanicae sowie Aufführungen in deutscher Sprache bei den Schwestern in der Himmelpfortgasse. Adolph bezieht sich einmal in der Metamorphosis auf seine Historiae verisimiles. All das scheint verloren und ist vergessen wie seine Geschichtswerke.” K. ADEL: i. m. 31.

szerezőre vallanak. Érdekes megjegyeznünk, hogy a bécsi színjátszás ünnepelt komédia-írójának – úgy tűnik – nem volt igénye, hogy irodalmi hírnévre tegyen szert. Hogy önmagát és munkásságát becsülte, arról a kéziratot versgyűjtemény nagyon gondos kiállítására tanúskodik. Nyomatásban való közreadására azonban nem gondolt. Nemcsak német versei tűntek el, nemcsak latin költészetét összefoglaló kéziratot kötete lappangott: sokat ünnepelt, a császári udvar előtt is bemutatott drámái sem jelentek meg nyomatásban.⁴³

AZ EPIGRAMMA MŰFAJA A 17–18. SZÁZADBAN

A FRUCTUS E PARNASSO című versgyűjteményt maga Johannes Adolph műfajok szerint csoportosítja: *Elegiae, Heroica, Epigrammata, Variæ Odae, Eclogae*. – Győri magisterségének idején a poetica tanárának kézikönyvei között a katalógus tanúsága szerint ott volt *Antonius Viperanus De poetica libri tres* című, Antwerpenben 1579-ben nyomtatott írása.⁴⁴ Ebben a következő műfajok szerinti osztályozásról olvashatunk: „Qui Diomedem secuti sunt, totidem poetarum genera statuerunt, quot in species carmen ille diviserat, nempe *heroicum, tragicum, comicum, melicum, satyricum, et choriambicum*: qui vero Caesium Bassum autorem probant, poetarum alios *epicos* aut *heroicos* sive *dactylicos* (nam horum est paene eadem significatio), alios *epigrammaticos*, alios *iambicos*, alios *lyricos*, alios *tragicos*, alios *satyricos*, alios *comicos*, alios *mimos* faciunt.”⁴⁵

Amikor az egykori győri jezsuita tanár epigrammáit tüzetesebb vizsgálat alá akarjuk venni, célszerű körületekintünk a korabeli elméleti, poétikai irodalomban, hiszen senki sem független korának hatásaitól, főleg egy iskolás fegyelmű jezsuita író nem az. A győri volt jezsuita – ma bencés – könyvtár barokk kori kéziratok katalógusának 123. oldalán kezdődnek a poétika segédkönyvei és mesterei („Poeseos Adjumenta et Praeceptores”). Adolph idejében a könyvtárban már ott lehettek a következő munkák:

Bachenii Augustino O.S.Aug. Flarissae Poeticae. 1661. Saepius

Buccellini Joannis S.J. Officina Epithetorum. Viennae 1666. Ex.plura

Clajji Joannis Prosodiae libri 3 de dimensione Syllabarum apud Latinos, Graecos et Hebreos. Wittenbergae 1598. Ex.2.

Maseni Jacobi Palaestra Eloquentiae Ligatae. Coloniae 1664. Ex.2.

Natalis Comitis Mythologiae, sive Explicationes Fabularum, Hanoviae 1619.

Nomesii Nicolai Parnassus Poeticus biceps. Coloniae 1619. Ex.2.

Riccelli Joan. Bapt. S. J. Prosodia reformata. Moguntiae 1660. Ex.4.

Smetij Henrici Prosodia. Francofurti 1599. 1625. 1630. Ex.3.

Vipesani Jo. Antonii De Poetica, libri 3. Antwerpiae 1579.

Meglepő, hogy a katalógus nem említi; J. C. Scaliger munkáját, a *Poetices libri Septem-et*, melynek sok kiadása Európa-szerte ismert volt.⁴⁶

A katalógus idézett anyagában nem szerepel ugyan egy kéziratot elméleti munka, de mindenképpen figyelmet kell fordítanunk rá: sajnos csak közvetítón keresztül ismerjük, elveszett; de nagyon való-

⁴³ „Backer–Sommervogels Bibliographie verzeichnet kein Druckwerk Adolphs, und ich vermochte ebenfalls keines aufzufinden.” K. ADEL: i. m. 21.

⁴⁴ *De poetica Libri tres*. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini, 1579.

⁴⁵ Akik Diomedest követték, ugyanazokra a csoportokra osztották magukat a költőket, ahány fajta költeményt ő megkülönböztetett: vagyis heroikus, tragikus, komikus, melikus, szatirikus és choriambikus csoportokra. Akik pedig Caesius Bassust fogadták el, a költőket epikus, vagy heroikus, vagy daktilikus (szinte ugyanaz a jelentésük), aztán epigrammatikus, jambikus, lírikus, tragikus, szatirikus, komikus és mimikus csoportokra osztották. VIPERANUS: i. m. 24.

⁴⁶ Vö. BÁN Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században. Bp. 1971. 97.

színü, hogy Adolph kezében ott lehetett, mert a kéziratos gyűjtemény néhány oldalán feltehetőleg belőle idéz.⁴⁷ *Acsay Ferenc* számol be róla részletesen „A győri kath. főgimnázium története” című munkájában,⁴⁸ s foglalkozik vele *Hets J. Aurélián* munkája is: „A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén”.⁴⁹ Lehetséges, hogy ez a föltehetőleg „Institutiones Poeticae” címet viselő kézirat a jelenleg még rendezés alatt álló győri volt jezsuita könyvtár kötetei között lappang. Acsay munkájából idézünk: „A II. szakasz a költésstanra tér át; első fejezete az elégiáról szól. Az elégia azelőtt csak szomorú, siralmas tárgyat ölelt föl, újabban azonban általában majdnem mindenféle költői tárgyalásra alkalmas s főkélléke, hogy stílusa csiszolt, gyengéd, világos, szabatos, legyen patetikus, velős mondásokkal telve. Meg szoktak különböztetni: levélalakú, elbeszélő, tanító és pathetikus elégiát . . .”⁵⁰ – Ehhez a leírásához meglepően hasonlít, szinte teljesen azonos vele Adolph kéziratainak részlete, amelyben az elégiáról ír. Bár az epigrammák csoportjához Adolph semmiféle „elméletet” nem csatol, a két kéziratnak az elégiáról szóló részletei oly nagy mértékben rokonságot mutatnak, hogy bizonyára nem alaptalan a föltételezésünk, hogy költőnk ismerhette az említett elméleti kéziratnak – vagy a kézirat forrásának – az epigrammaírásról szóló fejtegetéseit is. Ezért mielőtt epigrammáink közelebbi vizsgálatába kezdenénk, újra csak Acsayt idézzük. „A IV. szakasz az elogiomot és az epigrammot tárgyalja. Az elogium, mondja az író, a szófejtés alapján dicsőítő beszéd; szélesebb értelemben mindaz, amit röviden, tömötten, szellemesen s külön sorokra szagatva mond el valaki; tárgya: személyek, dolgok és cselekedetek magasztalása. Ha valamely személy vagy tett dicsőítendő, akkor valami szellemes, velős mondással kezdjük, majd tömötten és szellemesen elbeszéljük a tettet, de úgy, hogy részei szorosan egybefüggjenek, aztán ismét szellemes mondással fejezzük be. Ilyen fajta az epigramma is, s ennek tárgyalásával nagyon is bőven foglalkozik. – Az epigramma első forrása, midőn *ugyanarról az alanyról különböző állítmányt* mondunk ki; pl. megszűnt élni, hogy éljen; sz. Pál farkas is, bárány is. Második forrása, midőn *különböző alanyokról ugyanazt az állítmányt* mondjuk ki; pl. Lázár épp oly gazdag, mint a dúslakodó, csakhogy ez életében, amaz halála után. Forrása lehet továbbá az *ellentét* is, midőn pl. valamely személyről vagy tárgyról olyasmit hozunk fel, ami nem sajátja; pl. király királyság nélkül; – ezután még ötféle módját hozza fel. Forrása lehet továbbá a *hasonlat* is; néha éppen *ellentétes párhuzamban* kifejtve, pl. minden tanuló kereskedő, minden kereskedő tanuló; a tanuló a kollégiumokba jár, a kereskedő a vásárokra; az, hogy bölcsességet vegyen, ez, hogy összekapargassa a bölcsesség segédeszközeit; mindegyik utódáról gondoskodik, az, hogy dicsőséget, ez, hogy vagyonat hagyjasson rájuk. Ide tartoznak a *kéértelmű szók*: pl. a malo unico omne generis humani malum succrevit. Ide tartoznak a *szójátékok* is: illa mihi patria est ubi pascor non ubi nascor, illa ubi sum notus, non ubi natus eram. A legszebb a *lakonikus epigramma*, midőn egyetlen disztichonból, sőt sokszor egyetlen sorból áll. Az epigramma főszabályát e versbe foglalja:

Omne epigramma sit instar apis, sit aculeus illi,
Sint sua mella, sit et corporis exigui.”⁵¹

(Az idézett disztichonnak magyar fordítását egy 1807-ben nyomtatott Grigely-féle „Institutiones Poeticae” példányában így olvassuk, ismeretlen kéznek beírásával:

⁴⁷ „Fructus e Parnasso” 59–60. r-v. „Elegia infimum Horatio scribendi genus, quamquam suapte naturam familiari stylo utatur, neque sublimem illum eloquendi factum ambiat . . .” stb. „Caput 1-mum. De structure elegiae epistolaris. Observa 1-mo elegiam epistolarem incohari posse 1-mo vel ab ipso scribentis nomine, genere, conditione, vel a loco ex quo, vel ad quem epistola destinatur, cuijs rei perpetua sunt exempla in Ovidii elegiis et praecipue in eiusdem epistolis Heroidum . . .” stb.

⁴⁸ ACSAY Ferenc: A győri katolikus főgymnasium története. I. rész: A jezsuita korszak. Győr 1896. 75–76.

⁴⁹ Hets J. Aurélián: i. m. 64–66.

⁵⁰ ACSAY Ferenc: i. m. 76.

⁵¹ ACSAY: i. m. 79.

„Épen mint a piczin méh, olyan minden Epigram.
Teste parányi, de van méze, fulánkja neki.”⁵²

A fentebb idézett epigramma-elmélethez a lényegében kortárs *Josephus Juvencius* „*Institutiones Poeticae*” című munkájából kívánkozik néhány részlet.⁵³ Adolph nem ismerhette ugyan, mert a mű első kiadása később jelent meg, mint versgyűjteményének darabjai elkészültek, mégis mint a korabeli jezsuita költői gyakorlat összefoglalója, Juvencius jellemzően előadja, mi a kor követelménye az epigrammákkal, az epigrammaíróval szemben.

„*Quotuplicis generis est Epigramma?*” – Hányféle az epigramma? – kérdezi a IV. könyv II. fejezetében.⁵⁴ Válasza a következő: „*Duplicis, ut indicat definitio; aliud enim simplex est, quod simplici rei, personae, aut facti indicatione continetur, ut sunt inscriptiones denariorum et statuerum, ut ista clypei: Aeneas haec haec de Danais victoribus arma. – Alterum compositum dicitur, quod in ratione dicenda, colligendaque et quasi in argumentatione positum est. – Quae est materia Epigrammatis? – Sunt res universae, personae, facta, quae exornari, reprehendi, fleri, probarive possunt . . . Quis est Finis? – Est communis omni poesi, delectare docendo, seu laudet, seu vituperet Poeta, qui ab hoc fine non debet recedere. – Quot sunt Epigrammatis dotes? – Tres numerantur praecipuae, *Brevitas, Perspicuitas, et Acumen.*”⁵⁵ – Megkülönböztet tehát egyszerű és összetett epigrammát; megjelöli az anyagát: igazában bármiről szólhat, amit dicsérni, megfeddeni vagy helyeselni lehet. A célja: mint általában a költészetnek; vagyis tanítva gyönyörködtetni, vagy dicsérni vagy megfeddeni. S legyen az epigramma rövid, világos és éles.*

Nem feladatunk egyelőre, hogy véleményt vagy ítéletet mondjunk az idézett elméletírókról. Csupán mintegy a talajt mértük fel, amelyre az állványzat kerül: a korabeli epigrammaírók, akiknek jelenléte legalább olyan eleven hatást jelenthetett, mint a kortárs elméletírók.

Ismét a győri könyvtár katalógusának segítségéhez fordulunk. Vizsgálódásunkat természetesen nagyon leszűkíti, leegyszerűsíti ez, de mivel a jezsuita könyvtárak anyaga nagy általánosságban azonos profilú volt, nem juthatunk messze a valóságtól, amikor feltételezzük, hogy a legjellegzetesebb és legnépszerűbb költők művei Győrből sem hiányozhattak. És nagyon valószínű, hogy Adolph nemcsak az irodalomelméleti munkákkal, hanem a poétákkal magukkal is elsősorban győri tartózkodásának idején, poétika-tanársága évében került közelebbi kapcsolatba.

A katalógus megnevezi *Avancinust*: a könyvtárban megvan a „*Poesis Lyricae libri IV.*” és az „*Epodon Liber I-mus*” két példányban. (Viennae 1659.)⁵⁶ – *Jacobus Balde* sok műve szintén megtalálható.⁵⁷ *Jacobus Bidermann* epigrammái (*Epigrammata, Mediolani 1621.*)⁵⁸ *Casparus Barlaeus*: *Poemata* (Amstelodami, 1645.) – *Antonius Deslion*: *De cultu Beatae Virginis, Elegiarum*

⁵² *Institutiones Poeticae in usum Gymnasiorum Regni Hungariae et Adnexarum Provinciarum.* Budae 1807. Josephus Grigely. 143.

⁵³ Vö. SOMMERVOGEL: IV/830–859. A pannonthalmi könyvtár egyik 1774-ből való példányát használtam: *De Arte Rhetorica libri quinque.* Auctore Dominico Decoloria. Accessere in hac novissima editione *Institutiones Poeticae, Auctore Josepho Juvencio.* Bassani 1774.

⁵⁴ JUVENCIUS: i. m. 323.

⁵⁵ Az epigramma kétféle: egyrészt van egyszerű, amely dolgot, személyt, eseményt ismertet csupán, miként a dénárók és szobrok feliratai . . . Másrészt van összetettnek mondott, amely előad, összefoglal és mintegy érvelést tartalmaz. Az epigramma anyaga: bármilyen dolog, személy, esemény, amit dicsérni, megfeddeni vagy helyeselni lehet.

⁵⁶ Lásd: SOMMERVOGEL: I/668–680.

⁵⁷ J. Balde költészete szolgált mintául a piarista Moesch Lukácsnak. Vö. Bán I. i. m. 78. – SOMMERVOGEL: I/816–26.

⁵⁸ SOMMERVOGEL: I/1443–56. – Avancinus, Balde és Bidermann a korszak legjellegzetesebb képviselői. Vö. CYSARZ: i. m. 224.

libri 3 (Tyrnaviae 1658)⁵⁹ *Bauhusius, Bernardus* Epigrammatum libri 4.⁶⁰ *Frusius, Andreas*: Epigrammata in haereticos. (Brunae 1615), *Albertus Ines*: Lyricorum centuria (Dantisci 1655),⁶¹ *Andreas Kanon*: Lyricorum libri quatuor (Cracoviae 1643,⁶² *Franciscus Montmorecius*: Cantica Sacra (Viennae 1632),⁶³ *Antonius Millaeus*: Moyses Viator (Dilingae 1580),⁶⁴ *Thomas Morus*: Utopia, Epigrammata; Epigrammata *Erasmii Roterodami*. (Basiliae 1517). *Johannes Owenus*: Epigrammata (Herbiopoli 1658). – *Jovianus Pontanus*: Poemata (Florentiae 1504)⁶⁵ *Christianus Rosacinus*: Poesis Lyrica. (Norinbergae 1675)⁶⁶ – *Jacobus Sannazarius*: Opera Omnia (Patavii 1516).⁶⁷ – *Casimirus Sarbievius*: Lyricorum libri 3. Epigrammatum Liber unus. (Antwerpiae 1630).⁶⁸ – *Franciscus Spinola*: Carmina (Venetiis 1563).⁶⁹ – *Maximilianus Urentius*: Epigrammatum libri 9. – Item Bauhusii Epigrammata in eodem libello. (Ingolstadii 1610).⁷⁰ – *Wallius Jacobus*: Poemata et Elegiae (Antverpiae 1650).⁷¹

Ebben a szellemi környezetben, ezeknek a szerzőknek ismeretében kellett megérlelődnie Adolph költészetének, – s természetesen abban a szigorú iskolás gyakorlatban, amelyhez az elméletet az előzőkben hosszabban idézett poétikai kézirat és egyéb elméletirők munkái nyújtatták.

A „FRUCTUS E PARNASSO” EPIGRAMMÁI

Az epigrammák csoportját bevezető festmény a kötet 152. és 153. levele között mintha csak a már idézett disztichon illusztrációja volna: „Omne epigramma sit instar apis . . .” A szabályos francia kert közepén egyetlen szál virág magasodik, méhek röpülnek feléje; a háttérben a méhész házat is méhek veszik körül. – Acsay Ferenc idézte a győri kéziratból az epigrammával szembeni igényeket: legyen olyan, mint a méh, legyen fullánkja, mézet is rejtson, s legyen rövid, kicsi („corporis exigui”). Újra csak arra kell gondolnunk, hogy ennek az elméleti kéziratnak anyaga valamilyen úton-módon Adolph számára is ismerős lehetett: ez a festmény is alátámasztja feltevésünket.

Erdemes röviden egybevetni ezt a bevezető képet a nagy tekintélyű jezsuita szerző, *Jacobus Masenius*,⁷² a barokk „elmésség”, az „Argutia” egyik legjellegzetesebb képviselőjének könyvében, az „*Ars nova argutiarum Epigrammatica et Epigraphica*” című kötetben címlapként található metszettel.⁷³ A képen jellegzetesen szimmetrikus elrendezésben kétoldalt emblémákat közrefogó tövises rózsaszágak futnak felfelé. Bal felső emblémája: templomtornyon forgó szélkakas, aláírás: „*In acumine*

⁵⁹ SOMMERVOGEL: III/7–10. A katalogus adata talán téves: Nagyszombatban 1658-ban megjelent művéről könyvészeti bizonyítékot nem találtam. – Németalföldi jezsuita.

⁶⁰ SOMMERVOGEL: I/1051–53. Bauhuis, van Bauhysen szintén németalföldi.

⁶¹ SOMMERVOGEL: III/1046–49. Frusius, des Freux, André – francia. Az eretnekek elleni epigrammái nagyon sok kiadásban elterjedtek. – Ines, Albert lengyel; SOMMERVOGEL: IV/566–567.

⁶² Andreas Kanon volhyniai származású. SOMMERVOGEL: IV/909–12.

⁶³ Montmorency, François de, francia. SOMMERVOGEL: V/ 1259–61.

⁶⁴ Millieu, Antoine, francia. SOMMERVOGEL: V/1101. A katalogus bejegyzése téves: a Moyses Viator 1686-ban jelent meg!

⁶⁵ A quattrocentonak Poliziano mellett legnagyobb latin költője. Vö. BÀN Imre: Ezmék és stílusok. Bp. 1976. 220.

⁶⁶ SOMMERVOGEL: VII/ 130–31. – Cseh.

⁶⁷ Sannazaro, Jacobus

⁶⁸ Sarbiewski, Mathias Casimir, lengyel; SOMMERVOGEL: VII/627–45.

⁶⁹ A bejegyzés hibás; valószínű: Fabius Spinola, az évszám pedig 1653. SOMMERVOGEL: VII/1448.

⁷⁰ Bauhuis, van Bauhysen, Bernard, flamand; SOMMERVOGEL: I/ 1051–53.

⁷¹ Walle, Jacobus van de, szintén németalföldi. SOMMERVOGEL: VIII/ 966–969. – Lásd: Catalogus Librorum Collegii Jaurinensis Societatis Jesu 117–122. (A győri bencés könyvtárban.)

⁷² Vö. CYSARZ: i. m. 111., 223.

⁷³ *Ars nova Argutiarum Epigrammatica et Epigraphica*: Auctore R. P. Iacob. Masenio e soc. Iesv. Coloniae Agrippinae, 1709.

vertitur." Alatta tollat hegyező kéz látható: „Acuta scribit”, jobbról: nyilvessző a céltáblában, ezzel a mondással: „Haeret acutum”; köszörűkő, rajta kés: „Et. hebes acuit”. A címlap négy sarkában, a füzereken kívül egy-egy puttó. A bal alsó angyal tüskével foglalatосkodik: „Armat spina rosas”. A jobb oldalon látható angyal kezében kaptárt tart: „Mella tegit apes”; a két felső puttó pedig rózságból koszorút tart. A rózsafonatban a következő szavak olvashatók, szimmetrikus elhelyezésben: *nexa – et nixa | Deo | oblectat – pungit | figit – haeret*. Közvetlenül a cím alatt koszorúban egy méh látható, alatta pedig a szöveg: „Melet aculeum”. – A cím és a szerző neve alatt pedig terített asztal, az asztalterítón a következő felírás: „Nil sapit absque sale”.

Programszerűen összefoglalja tehát már a címlapjával is ez a kötet az epigramma iránti jellegzetes kívánalmakat, a „nyíl-iratka” (a már említett Grigely-féle Institutiones Poeticae bejegyzése szerint így nevezték az epigrammát!). Lehetetlen észre nem venni az egyezést, a hasonlóságot szerzőnk epigrammáinak bevezető képe és Masenius munkájának címlap-motívumai között. Ugyanaz a szellemi környezet jellemző tehát az Acsay-idézte elméleti kézíratra, Johannes Adolph verseire: a Masenius által közvetített *argutia*, „elmésség”, édesen szűrő-találó élcelődés. Masenius könyvében ugyancsak olvasható a már többször is említett disztichon. Összefoglalónak tartja ezt a kétsorosot ő is; arra a kérdésre, hogy milyennek kell lennie az epigrammának, ezzel a nagyon jellemző epigrammával válaszol.⁷⁴

Johannes Adolph epigrammáinak módszeres vizsgálatához a korabeli elméleti irodalom néhány megállapítását fel kell használnunk. Masenius említett könyve, az *Ars nova argutiarum Epigrammatica et Epigraphica* megadja a szó jelentését: epigramma-„inscriptio”; vagyis felírás, felirat. Megkülönböztet metrikus és metrum nélküli csoportot (absque metro – cum metro). Felosztja az epigrammákat más szempontból emblémához kapcsolódó, és embléma nélküli csoportra. Beszél egyszerű és összetett (simplex – compositum) epigrammákról.⁷⁵

Az epigramma lényeges tulajdonságai között kettő szerepel: a rövidség és elmésség (*brevitas et argutia*).⁷⁶

A mű második fejezete az elmésség forrásairól szól (*De fontibus argutiarum*). Az *argutia* legelső forrása: a meglepetés, a váratlan kijelentés.⁷⁷ A meglepetés származhat abból, hogy olyasmit tulajdonítunk valaminek vagy valakinek, ami első pillantásra idegennek tűnik tőle. Vagy nem mondjuk hozzátartozónak azt, ami pedig éppen a sajátja volna. Vagy pedig nem várt dologhoz hasonlítunk valamit. A meglepetés abból is fakadhat, hogy a költő ügyesen játszik a szavakkal.⁷⁸

Majd Cicerórá támaszkodva fejtegeti tovább az epigramma teóriáját. Két nagy csoportot különböztet meg tartalom szerint: *komikus vagy nevetséges* – és *tragikus vagy súlyos* epigrammákat. Az epigrammaíró olyan, mint a méh: rövid pillanatra leszáll, fullánkjával egyet szúr, aztán elröpi. – A szatíraíró a ragadozó keselyűhöz hasonló: prédájánál időzik, míg szét nem marcangolja.⁷⁹

⁷⁴ MASENIUS: i. m. 37. – Az „Epistola dedicatoria” megrajzolja az epigrammaíróknak azt a körét, amelyből ő maga merített: egyúttal arra is következtethetünk, kik lehettek akkoriban igazán közkedvelt epigramma-írók. „Praecipui, quibus post Martialem sum usus, sunt Ausonius, Bauhusius, Ovvenus, Bidermannus, Antonius Stratus.” – Uo. 6.

⁷⁵ MASENIUS: i. m. 10–11.

⁷⁶ Uo. 12.

⁷⁷ Uo. 16. „Generalissima argutiarum descriptio est: praeter aut contra expectationem allata, vel conclusio, vel sententia.”

⁷⁸ Uo. 17. „Quidquid in dixcursu expectationem fallit, ex quatuor potissimum fontibus manare existimem. Aut enim rebus aliquid tribuendum, quod cum illis prima fronte pugnare videtur: aut contra separandum alienandumque quod illis familiare ac proprium censebitur, alio minus proprio saepe in locum subrogato: aut cum alia re minus expectata, in comparisonem erunt adducendae: aut denique in verbis, vel rebus ipsis erudite ludendum.”

⁷⁹ Uo. 18. „Si materiam Epigrammatum . . . spectes . . . duo potissimum genera reperies: unum comicum, seu ridiculum: tragicum seu grave alterum . . . Epigrammaticum instar apis sit, quae mox, ut insedit, aculeumque fixit, avolet: Satyricus, vulturis instar, praedae ad lanienam (!) immoretur.

Sokféle ötletet sorol föl ezután, ugyancsak Cicero nyomán. *Amphibologia*: a szavak több jelentése. *Paronomasia*: hasonló alakú szavak (valamelyik betű megváltoztatásával pl.) *Etymologia nominis*: a szó boncolgatása. – *Parodia*: valamely költőtől átvett részlet, esetleg kissé átalakítva. – *Eversio sensus ac verborum*: játék a szavak jelentésével. – *Allegoria*: képes beszéd (pl. „Amint vetsz, úgy aratsz). *Metaphora*: a szóhoz új jelentést kapcsol; átvitel. *Oppositio*: ellentét.⁸⁰

*

Adolph epigrammái a kéziratban kivétel nélkül a *metrikus* csoportba tartoznak. A kötet 215 epigrammája (a Pray Györgynek 1765-ben kölcsönadott, vezérekről és királyokról szóló epigrammák is minden valószínűség szerint ilyenek voltak, a sorozat első két tagjának tanúsága szerint) időmértékes formában készült. Nagy többségük *disztichonban* íródott. Hexameter a versmértéke néhány formai játéknak: pl. a 48. számú hat soros akrosztichon-nak nevezett epigrammának vagy a következő, 49. sorszámú *paralellon*-nak stb. Ugyancsak hexameter jön ki versmértékül, ha az egészen kuriózumnak számító, később majd részletesebben tárgyalandó két „*epigramma musicum*” hangjegyekkel helyettesített szótagjait megfejtettük (53. és 70. sorszámú epigrammák).

A metrikus formától csupán egyetlen esetben tér el: az 50. számú képvers, az *Antonius Callovius* nevére szerkesztett *Silonianum*. –

Ha a másik alapvető jellegzetesség, a *brevitas* – a rövidség szempontjából lapozzuk át a kéziratot, megállapíthatjuk, hogy Adolph ennek a követelménynek mindenképpen megfelel. Epigrammáinak nagy többsége két soros, ún. „lakonikus” epigramma, egyetlen disztichonból áll. Hosszabb, tíz soros (öt párversből álló) epigrammája mindössze négy van csupán (3., 30., 56., 72. sz.). Ennél hosszabb darabok elvétele találhatók ugyan a gyűjteményben (73., 74., 75. sz.), de ezek a műfajcsoporthoz csak távolról csatolhatók. Szintén formai játékok: *echo*-k, *aenigma*-k.

Hosszabban kell időznünk a következő szempontnál: hogyan érvényesül Johannes Adolph gyakorlatában a másik alapvető kívánalom, az *argutia*, az elmésség, a szellemesség.

Egy-egy személyhez vagy személyről írt epigrammájában gyakran játszik szerepet a *név*, a név jelentése. Mindjárt a legelső epigrammában a *Barbara* név kínálja a csattanót: a barbár, kegyetlen halál ragadta el Forgách Barbarát:

Illustris rapta est virgo, cui Barbara nomen,
Dicite: mors tandem *Barbara* nonne fuit?
(1. In mortem Illustrissimae Herulae Barbarae Forgachianae)

Hasonlóképpen épül fel, csak éppen a név pozitív jelentését használva föl, a 10. epigramma, a jezsuita *Melchior König*-ről:

Rex, angusta mihi res est et curta supellex,
Amplior ut fiat *Regia* dona dato.

A 9. számú darab ugyancsak a név jelentését veszi alapul, kiegészítve azzal, hogy a csattanó forrása, a nem várt lezárás a név jelentésének ellentétéből származik:

Fugi *crudeles* terras et littus avarum,
Clementem hic portum me reperisse puto.

⁸⁰ Masenius a témát tovább részletezi még; túl bonyolult al-felosztásai témánk áttekintését nem segítik.

A kegyetlen földről menekülve jóságos, kegyes befogadóra talál: Clemens = kegyes, jóságos.

Georgius Hoffmann neve szintén kínálkozik, hogy belőle formálja meg a hozzá írandó epigramma lényegét. A szó jelentésének boncolgatása nyomán (udvari ember) jut el a kimondandó dicsérethez: udvari – előkelő – nemes ember van itt: nemes ajándékok osztogatója.

Prostat ubi ante fores A littera, siste carina,
Aulicus hic vir inest, aulica dona dabit. (13. sz.)

Vagy a névhez önkéntelenül társuló fogalomra épít, amint ezt a sorozat 5. epigrammájában látjuk, s az elmésség Masenius szerinti első forrása érvényesül, amikor a csattanónak az a lényege, hogy olyasvalamit tulajdonítunk valakinek, ami első pillantásra tőle idegennek tűnik. A tartományfőnök neve: *Franciscus Siserus*. Franciscus, Ferenc – Szent Ferenc, Asszisi szentje, „a szegény”. És Ferenc, Franciscus az, aki gazdagon elhalmoz ajándékkal:

Franciscus pauper ratis est mea, pauper inopsque
Semper erit, ni a te munera larga ferat
(Ad R. P. Franciscum Siserum Societatis Provincialem.)

Ugyancsak a név a kiindulási pont a 11. epigrammában, de nem a név jelentése lesz a fontos, hanem a hasonló *hangzású* latin szó. A címzett: *Laurentius Copp*; Copp – copia; copia – inopia.

Hic bene si memini residens est *copia*, plenam
credo haec me faciet *copia*, non *inopem*.
(Ad R. P. Laurentium Copp)

Több epigrammájában szellemes játékot űz a címzett személy foglalkozásával, beosztásával. Ilyen például az erkölcs tanító Franciscus Kriegsauerhoz írt disztichon. „Casuum professor” ő; az etimológia lesz az *argutia* forrása: casus – a cado igéből.

Ejus si *caderent* qui *casus* tradit, in istam
Dona ratim, *casus* quam foret ille bonus. (18. sz.)

Egy másik, ugyancsak a foglalkozást célba vevő, játékos epigramma a gondnokhoz, a *procurator*-hoz szól. A 198. számú darabot – egy négysorosot – idézzük:

Procuratori, qui nostro curat, ut ori
Sit bene, supremum dec mea navis, ave.
Et post carnale, ut det munus spirituale
Instes, ac sacro munere plena redi.

A meglepetés abból is fakadhat, mondja Masenius, hogy a költő ügyesen játszik a szavakkal. Az *argutiának* ezt a forrását láthatjuk itt: nem etimológiáról, szóelemzésről van szó, hanem hangzásbeli egyezésről, a véletlen egybeesés ügyes fölhasználásáról: *procuratori*; *curat, ut ori* . . . Szójáték ez, a javából.

A provinciálishoz, a tartományfőnökhöz méltóságteljes epigrammát ír; ugyancsak a foglalkozás a témája, de az előzőekben még nem tapasztalt logikai játékra, a *fokozásra* épül:

Magna mihi modo commissa est Provincia, *major*
Est tibi, si dederi munera *maxima* erunt.

(In festo S. Nicolai, ad naviculas. Ad R. P. Ladislaum Vid provincialem. – 4.)

A szavakkal való játéknak egy másik módjával találkozunk az 1685-i sáskajárásról szóló versben. „Nem nemes” háborút viselnek ezek a kártevők; a megokolás: nemes és szegény egyaránt bűnösen élt . . .

*Nobile non bellum geritis, sed habetis agreste,
Vos contra in campos rustica turba movet.
R: Nos numerus sumus, et fruges consumere missae,
Fruges queis poterat laedere, Numen homo.
Hostis uterque status, pauper seu nobilis ille,
Nobilis et pauper leasit uterque Deum.
(De locustis numerose conparentibus in Ungar(ia) 1685)*

A szállóigévé vált latin mondás az alapja a következő disztichonnak:

*Sextipedes dicunt: bene qui latuit, bene vixit;
Crispe tuas crispas introeuntque comas.
(De Coma Crispi, 57. sz.)*

A *crispus* lehet családnév is; így a név jelentése is szerepet játszhat a csattanó keletkezésében. Eufemisztikus megjelölés, általában beszél a „hatlábúakról”, bogarakról – de az olvasó a göndör haj veszedelmei között azonnal a tetűre gondolhat. –

Egyik epigrammája elárulja, hogy tud magyarul: a 33. számú. Bizonyos *Horváth Gáborról* van szó benne, akit – „laceram tunicam habentem”, szakadt ruhája miatt – az előző disztichonban már megénekelt. Most a nevével játszik, *ironikusan* élcelődve. Az *etimológia*, a szó eredete (bár itt tévesen!) is szerepet kap az epigramma fölépítésében:

*Ungarica nos voce croatam dicimus Horváth,
Saepeque poni pro fure croata solet:
Forte frequens manuum est ad furta extensio, causa,
Juxta humeros vestis quod lacerata tua?
(De ejusdem cognomine Horvath, quod croatam significat, 43.)*

Magyarul horvátnak mondjuk a *croata*-t; gyakran a tolvajra mondjuk ezt. (Az értelmezés; vö. horvát „hrsuz” – tolvaj) Az ironia a szakadt ruha magyarázatában van; talán bizony azért szakadt a ruhája éppen vállban, mert túl sokat kellett kinyújtania a kezét . . .

Adolph epigrammáinak jelentős csoportja formai játéokra épül. A Masenius-féle negyedik forrása ez az elmésségnek. Adolph elméleti ismereteit bizonyára más írásból is meríthette, mert Masenius azokkal a játékokkal, amelyek az alább bemutatandó versekben találhatóak, alig vagy egyáltalán nem foglalkozott.

Az egyik nagyon gyakori formai játék az *anagramma*. Iskolás gyakorlat lehetett ez, amint *Juvencius* tankönyvéből is láthatjuk.⁸¹ Lényege, hogy egy adott mondat, kijelentés, felirat szavainak betűit más rendbe csoportosítva újabb mondás, verssor szülessék. *Scaliger* az efféle játékokkal nem törődik. – Ez a merőben formalista játék nagyon jellemző a korszakra, bizonyos értelemben természetes velejárója a szigorú iskolás költői gyakorlatoknak.⁸² Egyik versében Győr latin neve, *Jaurinum* szolgáltatja az

⁸¹ „Anagramma sit, cum ex alicujus nomine eruitur aliqua sententia in ejus laudem, aut vituperationem, servatis nominis litteris, sed vatis arbitrio transpositis.” JUVENCIUS: i. m. 351.

⁸² „Der Manierist will die Dinge nicht normal, sondern anormal sagen. Er bevorzugt das Künstliche und Verkünstelte vor dem Natürlichen. Er will überraschen, in Erstaunen setzen, blenden. Während es

anyagot a játékhoz. A törökök a győrieket a város nevéből szerkesztett anagrammával gyalázzák: a *Jaurinum* kicsavarásából *Vani Muri*, „hiába való falak” becsmérő anagramma lesz:

Jaurinum elatis imitaris praelia muris,
Sunt *vani muri* dum mea tela tonant.

A védők önérzete ezt természetesen nem tűrheti, s a hős vezérek, Eszterházy János és Rappach N. – erejében bizakodva anagrammával felelnek: így épül fel az epigramma erre a játékra: *Jaurinum* (Győr) – *Vani muri* (hiába való falak) – *manu viri* (a férfiú keze által). Így folytatódik tehát a vers:

Fac tua tela tonent, cernes non absque dolore,
defendi hos muros ense *manuque viri*.

(Turcae insultant Jaurinensibus anagrammate ex nomine Jaurinum detorto, Vani Muri. – 44. sz.)⁸³

Egészen hasonló játékot találunk az Érsekújvár elfoglalásáról szóló epigrammában (62. sz.). „De capti Vivarino. Anagram(amma) Vanum viri An vi virum.

Mars Vivarinum bello dum Teuto premebat,
Saepe *vir*, *vanum* est Thrax ait, istud opus.
Teuto furit, superatque urbem: tua moenia Biston
An non nostrorum *vi* cecidere *virum*?

Fontos szerepe van az *anagrammának* a később részletesebben tárgyalandó ún. emblématis epigrammák egy csoportjában. A 97–100. epigrammák egy-egy képhez, „szimbólumhoz”, emblémához kapcsolódnak. Az emblémához felirat, *inscriptio* tartozik, azonkívül egy *programma*; a programmából *anagramma* készül, s erre az anagrammára épül fel az epigramma.

Idézzük a 97. számú epigrammát: Primum Symbolum erat arcus cui manus Zonam alligabat cum inscriptione: *Ne sine nervo*. Deinde erat programma: *Innocentius Vndecimus*. Anagram(ma): *Donis me nec unus vincit*. Az anagrammára épülő epigramma a következő:

Ne sine nervo arcus jaceat non utile pondus,
En arcum nervo dextera nostra juvat.
Pro bello *Donis vincit me* credo *nec unus*,
Multa dedi, et nunc do plurima, plura dabo.

Idézzünk egy másik, szintén anagrammával összefüggő epigrammát. Láttuk, hogy a *név* sokféle módon középpontja lehet a csattanónak (jelentése révén, szójáték kiindulásául szolgálhat, etimológiája szerepet játszhat stb.). A gyűjtemény 47. számú epigrammája a *névből* készíti *anagrammát*, ez lesz a disztichonban az „elmésség” lényege. *Antonius Callovius* nevének betűivel játszik Adolph: anagramma: *Solia lunatus vinco*.

Et *Solia*, et titulos, superum *Lunatus* ad aras,
Atque decus natum sanguine *Vinco* prece.

nur eine Weise gibt, die Dinge natürlich zu sagen, gibt es tausend Weisen der Unnatur.” E. R. Curtius: Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter. Berlin 6 1967. 286. – Amit Curtius „manieristának” mond, nem azonos a stílustörténeti manierizmussal; modorosságnak, mestérkéltiségnak mondhatjuk. –

⁸³ Ezt az epigrammát KERES Emil publikálta a Győri Szemlében: Anagrammák Győr latin nevééről a 17. századból. Gy. Sz. 1930. 186.

Közismert, kedvelt másik játék az *acrostichon*, a szavak kezdőbetűjének összeolvasásából adódó szó.⁸⁴ Jó példa erre a 48. epigramma, amely az imént említett Antonius Calloviushoz szól. Mesterkélt-sége nyilvánvaló; nemcsak a sorok első szavainak kezdőbetűit lehet egybeolvasni, hanem hasonlóképpen értelmes szót adnak ki a sorvégi utolsó betűk is. A sorok eleje: VIVAT DIV, a sorok vége pedig: ANTONIVS.

Virtum studiosa cohors, Patrumque	catervA
Imperio moderante tuo, venerabile	Numen
Vnitis studijs, animisque sonare	laboraT.
Aonidae sua plectra tuae de mone	sacratO
Tutelae referunt, gaudentque videre	juvameN.
Divini eloquij proceres, Ciceronis	alumnI
Inclamant, et vota ferunt solemnia	cantV:
Vive, place superis, coelo post facta	manebisS.

Akrosztichonnal találkozunk még a 182. számú epigrammában is: „Acrostichon Josepho I. Rom. Regi”. A nyolc sorból álló költemény sorkezdő betűi a IOSEPHVS, a sorokat záró, utolsó betűk pedig a REX VIVAT szavakat adják összeolvasva. –

Közismert és közkedvelt fogás a szövegbe évszámot rejteni. Ha a vers, a verssor kiemelt betűi egymás mellé helyezve, összeadva egy meghatározott évszámot jelölnek, *kronosztichonnal* van dolgunk.⁸⁵ Ilyen pl. a Szent Alajos halálának évszámát rejtő sor (a 45. sz.):

aLoIJsIVs Die XXI IVnIple obIIt roMae 1591 Vagy egy másik, az Antonius Karner számára írt születésnapj jókívánság (Apprecatio Natalitia facta Antonio Karner Dum Styrae Poesim doceret. 13 Junij 1686. Erat picta laurus in ejus solijs scripta nomina poetarum:)

Nomina quot solijs legis his incripta tuorum,
Addant tot vitae Saecula fata tuae.
VoVebant
apoLLInI sVoantonIo karner
annVo reDeVnte nataLI
MVsae stIJrenses. (96. sz.)

Az eddig említett formai játékoknál sokkal mesterkétebb és keresettebb típusokat is találunk Johannes Adolph kéziratában. Szinte példatárnak tűnik a különféle bravúros játékok bemutatására. Míg a fentebb említett kronosztichon már a betűkkel való játék, a *paralellon* (másként: *correlativi*) ismét csak a szavak ügyes megválogatásán alapszik. Lényege, hogy az előző verssor egy-egy szava összefüggésben legyen a következő verssor sorrendben megfelelő szavával. Így tehát párhuzamosan futó, de két irányban kapcsolódó szavak szövevénye lesz a vers.⁸⁶ A már szerepelt Antonius Callovius a címzettje az alább következő *paralellonnak*:

Miles,	Protector,	Dux,	Rector,	Mysta,	Patronus,
Defendit,	Servat,	Ducit,	Regit,	Immolat,	adstat,
Divos,	Commissos,	Comites,	Pia,	Numen,	Egenis.

⁸⁴ „Acrostichis Graeca vox est, et significat breve poema, in quo prima cuiusque versus litterae nomen aliquod, sive sententiam exhibent.” JUVENCIUS: i. m. 350.

⁸⁵ „Eteostichon, seu Chronostichon est, quod litteris numeralibus (I. V. X. L. C. D. M.) majusculis certum annum designat; quod tam soluta quam ligata oratione conficitur. GRIGELY: i. m. 228–29. (A kéziratot bejegyzés magyarul így mondja: „időrejtély = év-vers”).

⁸⁶ „Correlativi, in quibus singula verba prioris versus singulis verbis inferioris correspondent”. GRIGELY: i. m. 234.

A vízszintes és függőleges összeolvashatóság, a szavakkal való ilyen játék a lényege a *stychodilection*-nak nevezett bravúrnak.⁸⁷ A hexameterben írt verssor mindegyik szavával újabb hexameter kezdődik:

Unica	Salveto	Spes	Styrae	Gloria	Stirpis
Salveto	nostrae	Patriae	Dos	Gentis	Ocellus
Spes	terrae	Populi	Defensor	Honoris	Imago
Styrae	Lux	Salvator	Civis	Gratia	Patris
Gloria	Gentis	Honoris	Regia	Fulgida	Gemma
Stirpis	Ocellus	Imago	Patris	Gemma	Senatus

(In exceptione Excellentis Comitiss Francisci Josephi a Lamberg, 76) *Homognomaticum*-nak nevezi Adolph azt a játékot, amelyben a párhuzamosan futó hexameterek minden egyes szava ugyanarra a betűre végződik. Rokona ez a formalista játék a *concordantes*-nak mondott játéknak: míg itt azonos betűk fűzik össze a párhuzamos sorokat, ott minden második szó teljesen azonos.⁸⁸

Az 59. Epigramma: Carmen Homognomaticum de Venerab(ili) Sacramento.

Svav nite rosecu caelest Syder phoebu
 e t s i e s
 Dulc vire sterili vernal tempor campu

 A prati gemmi horti phoeboqu venustu
 t s s s e s
 Es magi obtectu pani velamin Christu

S ha már a betűkkel való játéknál tartunk, idézzük a gyűjtemény 50. számú darabját, amelynek ismét Antonius Callovinus a középpontja. „Képvess” ez már, amit *silonianum*-nak mond Adolph. Teljesen öncélú, a jelentést már semmibe sem vevő játék.⁸⁹

S u i v o l l a C a l l o v i u s
 U i v o l l a C s C a l l o v i u
 I v o l l a C s u s C a l l o v i
 V o l l a C s u i u s C a l l o v
 O l l a C s u i n i u s C a l l o
 l l a C s u i n o n i u s C a l l
 l a C s u i n o t o n i u s C a l
 A C s u i n o t n t o n i u s C a
 C s u i n o t n A n t o n i u s C
 a C s u i n o t n t o n i u s C a
 l a C s u i n o t o n i u s C a l
 l l a C s u i n o n i u s C a l l
 o l l a C s u i n i u s C a l l o
 v o l l a C s u i u s C a l l o v
 i v o l l a C s u s C a l l o v i
 u i v o l l a C s C a l l o v i u
 s u i v o l l a C a l l o v i u s

⁸⁷ A figurának meghatározását az elméletíróknál nem találtam. Ritkán fordul elő; érdekes példáját találhatjuk Simándi László Corvi Albi Eremitici Nova Musa Inconcinna c. gyűjteményében Czestohowa 1712. 20. – Ugyancsak a figurának variációja Weöres Sándor Keresztöltés c. verse. Egybegyűjtött írások. Bp. 1970. I. 385.

⁸⁸ Vö. GRIGELY: i. m. 235.

⁸⁹ Ugyanezt a játékot láthatjuk Simándi Corvi Albi . . . -jában Paulus Eremita betűivel.

A „képvers” középpontjában az *A* betű áll; lefelé, fölfelé, jobbra és balra az *Antonius* név olvasható a középpontból kiindulva. Az ábra négy oldalának közepén a *C* betű helyezkedik el; lefelé és fölfelé, valamint jobbra és balra a *Callovius* név adódik ki. –

Ez az egyetlen ilyen képvers a gyűjteményben. – Találunk azonban más kuriózumot, az előbb ismertettnél sokkal ritkábban előfordulót. Ez az *epigramma musicum*. Így jelöli az 53. számú epigrammát. Öt vonalon hangjegyek rejtik a kihagyásos szöveg hiányzó szótagjait. Megfejtésének zene-történeti érdekessége is van: a hangközők jelzésében a vonalak közti hely nem játszik szerepet; vagyis a hangok egymásutánja a meghúzott vonalaknak felel meg.

Vagyis (a „do” helyén az „ut” – „Ut queant laxis . . .” szótag olvasandó) összeolvasva:

Mi-rte sol-es medio canta-re la-bo-re fa-brili,
Te fa-mulum ut Do-mi-ni duplcis esse re-ar.

Ugyanezzel a figurával találkozunk a 70. jelzésű epigrammában is (in gratiarum actionem pro capto Vivarino):

La-udamus te magne Deus, qui c-la-usa re-sol-vis,
Et mi-re nuper surge-re la-psa fa-cis.
Re-spice christiadas, nostri mi-se-re-re la-boris,
Et patrio pacem re-dde-re perge sol-o.
Hoc mi-serum c-la-mantque p-re-ces la-mentaue poscunt,
Fa-c ut eant fa-mulis plura trophaea tuis.

(Az aláhúzott szótagok – az előző epigrammához teljesen hasonlóan – az eredeti szövegben a hangközőkben rejtőznek; a szolmizációs sémával bontható ki a teljes szöveg.)^{9 0}

A példatárnak is beillő epigrammagyűjteményből felfigyelhetünk egy sokkal kevésbé formalista játékra is. Bár a szavakkal való játék ez is bizonyos tekintetben, mégis inkább a *verséptés* érdekességére kell felfigyelnünk. *Philomelicum*-nak nevezi a nyolc sorból álló epigrammáját Adolph, melynek jellegzetessége, hogy egységet alkot az első három disztichon, valamint a negyedik, a lezáró disztichon. Az első résznek kiemelt szavai alkotják a záró disztichont.^{9 1}

A csattanó így lassan érlelődik; az epigramma elveszíti már „fullánkós” jellegét, de az „elmésségnek” még nincsen híján.

Nobilitas animis generosis fertur amica,
et pietas Sanctis fertur amica viris.

^{9 0} A nagyszámú korabeli anyagban mindössze egyetlen példát találtam az „epigramma musicum”-ra: Albertus Ines Acroamatum Epigrammaticorum Centuria VI. című munkájában. Wratislaviae 1686. 30.

^{9 1} Ugyanez a lényege a szonettkoszorú ún. mesterszonettjének is.

*Cura placet largis, ornat Sapiencia mentes,
Magnanimas, Superis Virginitasque placet.
Et Studium solum sociat sua castra modestis,
Spesque alit in divis incolat alma fides.
Nobilitas in te, pietas, sapientia, cura,
Virginitas, studium, spesque, fidesque vigent.
(Sztintén Antonius Calloviushoz: 52. sz.)*

A szavakkal való ügyeskedés másik típusa az „echo”, a visszhang.⁹² Érdemes idéznünk a hajnali harmatról szóló verset (De rore matutino, 73. sz.), nemcsak formai játékosságáért, hanem hangulatáért, természetszemléletéért is. A költő beszél, a visszhang válaszol.

P.: Nuper ubi campos conspersos flore pererro,
Hortorum facies mira videnda fuit.
Quam violae pulchrae, quam lilia pulchra rosaeque,
E.: Aequae dicendo personat omnis humus.
P.: Ingemino rursus vos o Hijacinthi insignes!
E.: Ignes exclamans vox iterata sonat.
P.: Obstupui, tacitusque steti, quae vallibus imis
Cunctanti voces Nympha referre solet.
Ergo altum inclamo rursus mea nymphâ venito!
E.: Ito refert, P.: veniam? E.: jam. P.: Sonat omnis ager.
P.: Inquiro, quaerensque iterum, quis te locus ajo,
E.: Ex nemore ast mihi quis te locus? illa refert.
P.: Nympha decus nemorum memori refer ore roganti
Quae Dea vestit agros? E.: Ros, ait illa mihi.
P.: Roris an exiguae stillae? E.: Responderat illae.
P.: Hincne rosis crescit purpura? E.: pura refert.
P.: Nunquid depingit nivibus ros lilia vere?
E.: Vere respondit non mihi visa Dea.

Nem ismeretlen játékkal állunk itt szemben. Bár *Scaliger* erről sem beszél, a későbbiekben szelvében-hosszában találkozunk az echoval. *Nicolaus Nomesius* „Parnassus poeticus”-ának *Johannes Buchlerus* által javított és bővített változatában⁹³ külön részletet találunk: „Echo sive Synopsis Diversorum Echus Exemplorum. Una cum Farragine copiosissima eorum vocabulorum, ex quibus hoc poematis genus operosissimum quam facillimo negotio componi potest.” 14 oldalas példatár ez, bőséges segítséget nyújt az iskolai gyakorlatok versificatorainak, versfaragóinak, hogyan kell összeállítani egy ilyen költeményt. – Bár ez a kiragadott epigramma önmagában egyáltalán nem szolgálhat alapul arra, hogy a francia jezsuita költészet és ízlés hatását feltételezzük, az eclogák és elégiák bemutatásakor azonban a Johannes Adolph költészetében érvényesülő francia hatás „gyanúja” valószínűsíthető, sőt bizonyítható tényvé válik. A késői barokk közismert kertkultusza, a francia *Rene Rapin* jezsuita író „*Hortorum libri IV*” című munkájának Európa-szerte tapasztalható népszerűsége bizonyára a győri jezsuiták rezidenciájába is elért. Ismét az epigrammákat bevezető festményre utalunk: a már többször említett méhészház pontosan szerkesztett, kimért, megmunkált francia

⁹² Echo quod carminis genus in fine versuum aut stropharum ultimas syllabas repetit, quae aut praecedentem sententiam illustrant; aut sensum diversum, vel etiam contrarium, aut prorsus inexpectatum inferunt. e. g. „Quis nam clamor? Amor. Quis nam furor? Uror.” GRIGELY: i. m. 231.

⁹³ Viennae 1615.

kert szélén áll. „Hortorum facies”-ről beszél Adolph költeményében; s csodálatát a harmatos virágok keltik fel. S nagyon jellegzetes, hogy – Rapin kertjének virágaihoz hasonlóan – Adolph echo-jában nem a vad természet motívumai, hanem a mesterkélt gonddal elültetett violák, liliomok, rózsák, jácintok jelennek meg.^{9 4}

A hajnali harmatról szóló jellegzetes költeményt egy másik echo követi, amelyben Krisztus születéséről énekel. A hasonlóan végződő szavak játéka ez a vers is: *moveatis* – *eatis*; *quaerit* – *erit*; *loquare* – *quare*; *grata* – *rata* stb. (Echo de Nativitate Christi, Loquuntur Chorydon et Bembus, Respondet Echo. – 74. sz.)

Közeli rokona ennek a szavakkal való ügyeskedésnek a főntebb már érintett megoldás: a költő *azonos alakú* szavakra építi föl versét. Túlérett, a maga nemében már-már dekadensnek, túlságosan is öncélúnak tűnik a homonimiának olyan tömény alkalmazása, mint amivel a 72. epigrammában, a retorikus tanulókat búcsúztató versben találkozunk.

Sylvarum *lepores* salvete, valete *lepores*
Hactenus eloguij quos mihi rura dabant.
Nostros svada tuis *calamos* suspendimus aris,
Accipimus *calamos* aucupe dante novos.
Nolo tuas vites, tibi quas *gemmare* necesse est,
Dulcior in Bachi pectore *gemma* tumet.
Pulvere nitrato pro *pulvere* olebo scholari,
Iste nocet, sapidas sed parat ille dapes.
Esto *liber liber*, jam sit translatio summa,
Quod ferar a musis ad tua rura Pales.
(Valedictio Rhetorum)

lepores: nyulak; tréfálkozások. – *calamos*: íróvesszőket – sípokat; *gemmare*: rügyezni; – *gemma*: drágakő; *liber*: szabad – könyv.

Adolph gyűjteményében találunk egy másik nagyon jellegzetes epigramma-csoportot. *Masenius* már ismertetett felosztásában szerepelt egy ilyen megkülönböztetés: *cum emblemate* – *vel absque illa*. Az eddig tárgyalt versek az embléma nélküli csoportba tartoztak. A gyűjteménynek sok darabja azonban *képhez* kapcsolódik. A 77. számú epigramma bevezetője leírja a képet: „Fuit fons cujus aqua alte exiliebat per canales, cum inscriptione: Emicat alte.” A magasra szökő víz *képhez felirat* is tartozik; a felirat pedig beépül a következő epigrammába:

Purior argento qui fons hic emicat alte,
Inclyte Francisce est Styrcis imago tuae.

Vagy a sorozatnak, a *FR*anciscus *Josephus* a *Lamberg* nevének betűire megírt emblématikus epigramma-sornak egy másik darabja álljon még itt; képszerűségével kitűnik a többi közül. „Fuit in una manu *scutum* cum clypeo gentili, in altera gladius supra civitates, cum Epigr. *Turba inimica time*.” A hozzá tartozó epigramma így szól:

Scutum laeva tenet, strictum tenet altera ferrum,
Subdita plaude cohors, turba inimica time.

^{9 4} Vö. E. DUBOIS: R. Rapin, L'Homme et l'oeuvre. Lille 1972. 132.

A manierista és barokk emblémák világa ez: a nagyszombati jezsuita templom oldalkápolnáinak emblémáira gondolhatunk, vagy akár a győri Szent Ignác templom motívumaira; a győri jezsuita – ma bencés – rendház lépcsőházának képeire, szimbólum-világára, felirataira (kronosztichonokkal), vagy a Széchenyi-patika stukkós mennyezetére ugyanabban a házban.^{9 5} Nem csupán sejtésekre vagyunk utalva: Adolph maga azonosítja magát ezzel a világgal, amikor 1693-ban a trencséni patika festményeiről ír. Egy-egy kép felirata, „inscriptio”-ja nyomán megszületik egy-egy emblématikus epigramma. Ovidiustól valók a felírások, a négy elemhez kapcsolódnak: „Unda dabit *flammas*” – tűz, „Et dabit ignis *aquas*” – víz; „Mille modos mortis” (angyal látható feszülettel, karddal és vesszővel a kezében a levegőben) – levegő, s a föld: „Mille salutis habet” (pixis Theriacalis cum Eucharistia in picta super mensam). Tömören, a gyakorlott epigrammaíró biztonságával írja meg a négy lakonikus disztichont:

Aqua: Unda dabit flammas, flammas caelestis Amoris,
Si modo caelestem senserit unda facem.
Ignis: Crimina pone foco, flammas contritus amoris
Subde, salutiferas sic dabit ignis aquas.
Aer: Mille modos mortis cur vibrat in aere numen?
Offendit tellus aera mille modis.
Terra: Mille modos contra tellus habet una salutis,
Pane sub angelico vis theriaca latet.

Az epigrammának ez a neve nagyon közel áll kéziratunk szerzőjéhez, s talán mondhatjuk, hogy szívesen, kedvvel is írja ezeket. A már említett Franciscus Josephus a Lamberg-en kívül ugyanezzel a „fogással” köszönti Kollonitsch Lipót győri püspököt is (31–39. sz.) A nyitott szemmel alvó orosz-lán (*Leo*), a Jézus katonáit hátán hordó elefánt (*Elephas*), az eget távcsövön keresztül kémlelő szem (*Oculus*), tűzvetők (*Pyroboli*), az akol juhokkal és pásztorral (*Ovile*), a mérleg (*Libra*), a romba dőlni készülő templom (*Dei templum*), a piros zászló (*Vexillum purpureum*), a magyar hármashalom mögött fölkelő nap (*Sol post tricollem Hungariae exoriens*): mind-mind jellegzetes kép, „szimbólum”, embléma. S az emblémák kulcsszavainak kezdőbetűi (játék a betűkkel!) összeolvasva kiadják a LEOPOLDVS nevet, akinek a tiszteletére az epigramma-sorozat készült. Idézzük a sorozat befejező tagját: „Fuit Sol post tricollem Hungariae exoriens, ad cuius conspectum noctuae serpentes fugiebant: Lemma: Maturate fugam. Virgil. I. I. Aeneid. Sup. lit. S.” – A hozzá tartozó disztichon:

Maturate fugam *duplo* jam *sole* coacti,
Non tolerant solis spicula, noctis aves.

Hasonló stílusban, egy-egy szimbólum, kép alapján, de egészen más alkalomból készül nyolc epigrammája 1688-ban: „Symbola in Castro doloris defuncti Electoris Coloniensis Affixa Viennae Aust. 1688.” 173–180. sz.) Versíró készségét, fantáziáját csillogtatja Steyrben az összefoglaló „Symbola pro prima Rhetoricae declamatione affixa Styrae 7. Decembris anno 1685” címmel leírt négy epigrammában. A feliratokból, a „*lemmákból*” először *anagrammákat* készít, majd az anagram-

^{9 5} Vö. CYSARZ: i. m. 110–112., BÁN Imre: A magyar manierista irodalom, in: Eszmék és stílusok Bp. 1976. 175–176., KLANICZAY Tibor: A manierizmus esztétikája, in: Hagyományok ébresztése Bp. 1976. 353–367., ANGYAL Endre: A manierista Nyéki Vörös Máttyás, ItK 1970. 513.

mákból megszületnek a disztichonos epigrammák. „Primus Symbolum erat arcus cui manus Zonam alligabat cum inscriptione: *ne sine nervo*. Deinde erat programma: *Innocentius Undecimus*. Anagramma: *Donis me nec unus vincit*. Epigramma:

Ne sine nervo arcus jaceat non utile pondus,
En arcum nervo dextera nostra juvat.
Pro bello *Donis vincit me credo nec unus*,
Multa dedi, et nunc do plurima, plura dabo.” (97. sz.)

Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy ezen a napon, 1685. december 7-én a steyeri jezsuiták *theatrum*-ában ez a felirat volt olvasható: „trIVMphVs Oe reCVperato nVper fortaLItIo VIVarIno” (kronosztichon!)

Az emblématis epigrammákkal Adolph világa megkapja a jellegzetesen barokk színezetet. „Korszerű” lesz ezáltal, jelentős személyiségek sorába áll be: a különféle formai bravúrok és az emblématis legkiemelkedőbb képviselői között olyan neveket találunk, mint Mantegna, Poliziano, Marsilio Ficino, Erasmus, Reuchlin, Pirkheimer, Dürer, Tasso, Rabelais, Fischart stb.⁹⁶ A spanyol barokk világa jut az osztrák–magyar kultúrkörbe, német közvetítéssel. – Hasonló költeményekkel találkozhatunk a lengyel *Albertus Ines* jezsuitának ugyanebben a korban, 1685-ben megjelent epigrammagyűjteményében is,⁹⁷ aki „In luctuosum obitum Magnae Spei Illustris(simi) Adolescentis, Joannis a Grunda Grudzinski” – kifejezetten *emblemata*-nak nevezi a sorozat egy-egy darabját, melyeket magyarázó, mintegy a képet leíró mondat vezet be.

*

Feltűnő Adolph epigrammáinak témaválasztása. Utaltunk rá, hogy a dicsőítő epigrammát, amely ebben a korszakban ugyancsak elterjedt jelenség, alig-alig műveli. Fejedelmek, hatalmasságok kegyeit, legyenek világiak vagy egyháziak, csak elvétve keresi. Kortársainak költészetét ezek a motívumok sokkal jobban terhelik. Szintén érdekes, hogy vallásos témák sem burjánoznak túl epigrammáiban. Míg elődei (Jacobus Bidermann, Mathias Casimirus Sarbievius vagy az augusztiniánus, de jezsuita könyvtárakban is fellelhető Ignatius Dycker stb.) szinte versengenek a kötelezőnek tűnő témák – szentek élete, erények dicsérete – megverselésében, Johannes Adolph nagyon mértéktartó. Mindössze egyetlen epigrammája van Szent Alajosról. Rendalapítóját nem is említi. Ez annál is inkább feltűnő, hiszen 1655-ben *Carolus Bouius* egy egész kötet emblématis epigrammát szentel a Loyolainak: „Ignatius, Insignium, Epigrammatum et Elogiorum centuriis expressus.”⁹⁸ – Mintha különösen is fontosnak tartaná a jezsuiták tomista felfogását: Szent Tamás többször is szerepel. De S. Thoma et Alberto (138. sz.), De Scriptis et libris S. Thomae (184. sz.) Jesuitae D(ivi) Thomae doctrinam sequuntur (212. sz.). – Aliud de eodem (213.) – Keveset teologizál: csupán az eucharisztiairól ír több alkalommal (27., 59., 158–194. sz.) – Moralizáló példák helyett pedig mindössze két hosszabb epigrammában fogalmaz meg tipikus „életérzést”. Az áprilisoról, az emberi élet jelképéről írott versének utolsó két sora így szól:

†Jtuntur firmo jam corpora nostra vigore,
Robore jam pulso langvida membra jacent.
(Aprilis Symbolum humanae vitae, 28. sz.)

⁹⁶ Az emblématis mint „megjelenítés” érdekes rokonságban van a színpadi előadással. Erről lásd: K. ADEL: i. m. 106., 134. Vö. még: Albrecht SCHÖNE: *Emblematik und Drama im Zeitalter des Barock*, München 1964. 17–29., 55. E kötet külön figyelmet érdemel az emblématisra vonatkozó gazdag irodalomjegyzék miatt is.

⁹⁷ Lásd 90. jegyzet.

⁹⁸ Romae 1655. Valamennyi epigrammát metszet előz meg: egy-egy embléma, fölirattal.

A világ megvetéséről a 61. számot viselő epigramma szól.

De molestijs vitae humanae
Quid juvat affligi noctuque diuque labore,
Donec ad interitum nos mala fata trahant;
Felix qui potuit vanum contemnere mundum
Atque pedes ulnis stringere utrisque Dei.
Christe tuos si pone pedes aliquando sedebo,
Parte petam nulla nobiliore frui.

Sok rövid epigrammában emlékezik meg közvetlen előjáróiról és társairól (A. Callovius, L. Vid, F. Siser, F. Voglmayr, B. Staris, A. Paur, C. Podl, M. König, L. Copp, G. Waldtschacher, G. Hoffmann, A. Haller, P. Piendl, J. B. Egger, H. Stoppl, F. Kriegsauer, F. Delahay, F. Deschalles, F. de Gall, J. Mechtler, N. Sailer, F. Rainer, J. Wargl, F. Reczer, P. Bosik, L. Hoffman, A. Söppedl, S. Bona, D. Lang stb.) – Néhány verse közvetlen születésnap gratuláció (Apprecatio Natalitia . . . Ehrenberto Abbati Cremifanensi 24. Junii 1686., A. N. facta m. Antonio Karner . . . 13. Junii 1686., Appr. Nat. Archiep. Strig. fundat. Budensi). – Egyetlen epigramma emlékezik meg I. Józseféről, egy előbb már részletesen elemzett akrosztichon (182. sz.) –

Tipikus, szinte kötelező epigramma-témák: „De quodam omnia ad Saccum ponente” (40. sz.), „De quodam Gabriele laceram tunicam habente” (42. sz.), „De quodam Stephanello pepones furante” (54. sz.) stb.

Az epigrammák legnagyobb részét valamely konkrét esemény vagy személy ihlette: mutatja ezt az előbbi felsorolás. Kiemelünk azonban egyet közülük, a más szempontból már érintett 56. számú epigrammát, az 1685-ben tapasztalt sáskajárásról szólót. Ekkor Adolph még Győrben van. Amiért külön érdemes figyelmet fordítani rá: *patria*-t monda, amikor Magyarországról beszél:

Unde locustarum vel qua de gente cohortes?
Afflicta in patria quae nova castra locant?

A kötet leírásakor felhívtuk a figyelmet arra, hogy az epigramma-gyűjtemény hiányos: a 103–170. darab hiányzik. A Paintner-hagyaték tüzesebb kutatása során talán majd előbukkannak ezek a Pray Györgynek kölcsönadott darabok. A beragasztott cédula még csak kételyét fejezte ki, vajon visszaadja-e Pray ezeket. Nagyon érdekes volna végigkísérni a magyar vezérekről és királyokról szóló epigrammákat, egybevetve a fennmaradt király-ábrázolásokkal. Az „Epigrammata Elogialia Ducum et Regum Vngariae” címet viselő sorozatból mindössze kettő maradt a kötetben: a 166. levél hátoldalán legalján maradt meg a Kevéről és Kadocsáról szóló epigramma.⁹⁹

Keve. I. Dux Hunnorum.
Hunnorum primus Keve Dux, ubi Pannonis oras
Inquiri, monstrat prodroma cerva viam.
It Fortuna comes, comes it victoria vivo,
Defuncti ad tumulum Gloria sola manet.
Kadicha. II. Dux Hunnorum.

⁹⁹ Vö. Képes Krónika, M. Helikon kiadása, Bp. 1964. 72–73. A még lappangó többi epigramma ismeretében érdekes volna összehasonlítani a Nádasy-Mausoleum ábrázolásait és Adolph írását. „... a hun vezérek elogiummal kísért képmásai itt jelennek meg először.” RÓZSA György: A Nádasy-Mausoleum és Nicolaus Avancini. ItK 1970. 447.

Kadicha dum Kevei pugnat pro sanguine fratris,
Mos victore prius victor in hoste fuit.
Quam felix fraternus amor! Keve vincere caepit,
Kadicha vincendum nil superesse finit.

AZ EPIGRAMMA-GYŰJTEMÉNY SZELLEMI KÖRNYEZETE

Mindenképpen figyelmet érdemel egy ilyen sokszínű epigramma-gyűjtemény. Széles skálát ölelnek föl az egyes darabok. Figyelmet érdemel a kézirat, még akkor is, ha tudjuk, hogy hatása nem volt, nem is lehetett, mert kéziratban maradt: szerzője talán nem is óhajtotta publikálni. Igényes megszerkesztettsége, a gondos elrendezés szinte poétikai példatárnak kínálja. Jelzése ez a gyűjtemény egy sokszínű – teljességgel még mindig főtáratlan – korszaknak. Egy műfaj – az epigramma – korlátai között bepillantást nyerhetünk egy nagyon jellegzetes spiritualitásba, gondolkodásmódba, ízlésbe, érdeklődésbe.

Az epigramma-gyűjtemény közelebbi vizsgálata után kissé távolabbról, részletesen körül kell járnunk ezt a szellemi környezetet.

Johannes Adolph a barokk korszak legmarkánsabb, legjobban szervezett és legnagyobb hatású szerzetesrendjének a sodrában áll. Jezsuita diák volt Győrben, majd maga is jezsuita lesz, s rendjének gyakorlata szerint az iskolai munka próbáit, szellemi tornáit neki magának is – megfelelő szinten – vezetnie kellett. Latin nyelvű iskola volt ez, ahol az írni-olvasni tudás több volt a pusztá gyakorlatnál: az öntudatos művelődés lehetősége volt. A latin nyelvű írásbeliség ismerete egybeköt a múlttal, kincseket őriz és közvetít. Ha elvennék az embertől ezt a képességet, ha nem volna lehetősége, hogy írjon-olvasson, az emberi méltóságtól fosztanák meg: ez a korabeli felfogás.¹⁰⁰

Céltudatos, eredményeket elérni törekvő, racionalista világban él. Érdemes idéznünk az egy nemzedékkel később élt Franciscus Xaverius Kropf megfogalmazásában a korábban is érvényesülő, a jezsuita iskolákban következetesen végrehajtott elvet: „Intézményunktől és az engedelmségtől idegen útra lépnek mindazok, akik saját ízlésüktől félrevezetni engedik magukat, és a ciceróitól eltérő stílust ápolnak.” – Ugyancsak ő fogalmazza meg a következő gyakorlati követelményt is: „Tiszta, finom, csiszolt, nyílt írásmódot – mint Vergiliusé, Ovidiusé és más könnyen érthető költőké – kell gyakorolni.”¹⁰¹ Ugyanebben a munkában többször felhívja az olvasó figyelmét Juvencius munkáira, főként az *Institutiones Poeticae* című írásra.¹⁰² Juvencius generálisi megbízásra összefoglalja az iskolai gyakorlatot.¹⁰³ A következő szerzők munkáit ajánlja olvasásra a klasszikusok közül: M. A. Plautus, P. Terentius, T. Lucretius Carus, C. V. Catullus, P. Vergilius, Qu. Horatius Flaccus, Albinus Tibullus, Aurelius Propertius, P. Ovidius Naso, Manilius, Phaedrus, Seneca, Marcus A. Lucanus, Petronius Arbiter, Persius Flaccus, Silius Italicus, Papinus Statius, Valerius Flaccus, Marcus V. Martialis, Decius Junius Juvenalis, Claudianus és Aurelius Prudentius.

Kropf – Juvencius nyomán – nagyon ajánlja, hogy a hasznosabb, több időt-energiát igénybe vevő írásbeli feladatok között, mintegy pihenésként, felüdülés céljából leveleket, feliratokat, sírverseket, rövidebb, de nem kevésbé szükségessé és fontos feladatokat kell beiktatni.¹⁰⁴ – A retorikai

¹⁰⁰ Vö. Franciscus Sacchinus S. J. *Protrepticon ad magistros scholarum infer. Soc. Jes. Romae* 1625. – *Der Jesuiten Sacchini, Juvencius und Kropf Erläuterungsschriften zur Studienordnung der Gesellschaft Jesu. Freiburg i. Breisgau* 1898. 82. – Vö. SOMMERVOGEL: VII/362.

¹⁰¹ KROPF: *Ratio et via recte atque ordine procedendi in litteris humanioribus aetati tenerae tradendis*, München 1736. *Der Jesuiten... Erläuterungsschriften... 398.*

¹⁰² Joseph de Jouvancy, 1643–1719; Adolph kortársa; művei magyarországi könyvtárakban sem ritkák. – SOMMERVOGEL: IV/841.

¹⁰³ „Magistris scholarum inferiorum Societatis Jesu de ratione discendi et docendi ex Decreto Congr. Gen. XIX. Florentiae 1703. 167 p.

¹⁰⁴ KROPF: i. m. 399.

osztályban iskolai szünetnapokon az anyagtól távolabb álló témákkal is lehet foglalkozni, pl. hieroglifák megfejtésével, elméleti kérdésekkel (Arisztotelész vagy Le Jay írásait követve), vagy ajánlatos készíteni epigrammákat, szimbólumokat, aenigmákat, feliratokat.¹⁰⁵

Meglepő, amit az öncélú játékokról, a formalista bravúrokról olvashatunk: „A szellemet inkább fárasztó, mintsem építő dolgoktól (pl. az anagrammák, akrosztichonok, griphusok, logogryphusok stb.) mind a tanárok, mind a tanulók egyaránt tartózkodjanak.”¹⁰⁶

Egy évszázaddal hirtelen előbbre tekintve, *Josephus Grigely* költészettanát felütve hasonló tartózkodást tapasztalunk ebben a racionalista poétikában is, mely *Maseniüs* rendszerének egyenes ági leszármazottja. Gyönyörködjenek ezekben – mondja –, akik jobbat, szebbet alkotni nem képesek. S foglalkozzék anagrammák gyártásával, aki nem remélheti, hogy költő lesz belőle:

Cytharoedus esse qui nequit, sit Auloedus:

Anagrammatista, qui Poeta non sperat.¹⁰⁷

Mindezek ellenére „illendő a jól képzett emberhez”, hogy ismerje a *polymathia* vagy *philologia* egyes ágazatait, mondja *Juvencius*:¹⁰⁸ illő, hogy ismerje a heraldikát, szimbolikát, epigrafikát, diplomatikát, numismatikát, aenigmatikát.

Műveltségsményről van itt szó, bizonyosfajta igényességről, nem pedig szükségképpen öncélú költészetről; sokkal inkább az intellektus, a ratio iskolázásáról; – tehát sajátosan *szolgáló* költői eszmény és gyakorlat ez.

A korszak latin költészetének megítélése, mérlegelése többféle kísérlet után sem tűnik kielégítőnek. Hangot kapott olyan vélemény, amely szerint szellemben és alakban már nagyon alásüllyedt ebben az időszakban a latin poézis. Néhány kiemelkedő alak mellett, amilyenek *Balde*, *Sarbieviüs*, *Ovenus* voltak, ott láthatjuk a versificátorok megszámlálhatatlan sokaságát. A klasszikus ideál elhomályosul, a költészet játékká fajul, mondják.¹⁰⁹ – De ugyanezt a jelenséget lehet más szempöngből is tekinteni: az elemzés szórakoztatásra való törekvések irodalmi rangra emelték a verses rejtvényt – s az epigrammát is. Bár igaz, hogy valódi költögyéniség a latin szerzetesi szépirodalom művelői között nincsen, s hogy a nagyrészt névtelenségben maradt írókat csupán a sablonok felhasználásában tanúsított több-kevesebb önállóság, találékonyság különbözteti meg egymástól,¹¹⁰ ennek a műveltségsménynek a szerepe messze túlnő a pusztá játéknak minősíthető versfaragáson. Nehezen képzelhető el a klasszicizmus igényessége enélkül a manierista és barokk háttér nélkül.

A klasszikus eszmény ébrentartása nyilvánvaló a már idézett jezsuita elméletírók munkáiból. A költészet pusztá játékká fajulása pedig ugyancsak eltúlzott megállapítás: Adolph epigrammái éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy volt olyan gyakorlat, amely józan mértéket igyekezett tartani az észcsiszoló játékok terén, s valóban kerülni akarják a „szellemet fárasztó” ügyeskedéseket.

Bizonyára nem alaptalan az a megállapítás, hogy bárki poeta laureatus lehet anélkül, hogy fogalma volna a költészet valódi lényegéről. Ha behatolt az anagramma-gyártás mélysíges titkaiba, ha szellemes szimbólumokban, emblémákban tudta ábrázolni patrónusa kitűnő tulajdonságait, többre vihette, mint a valódi költő.¹¹¹

Az iskolákban a feltétlen igényesség uralkodott – már ami a nyilvános előadásra szánt verseket illeti. A retorikusok és humanisták *declamatio*inak idején az iskolákban verseket ragasztottak ki. Ezek azonban válogatott darabok voltak már, szigorú cenzúrán mentek keresztül, nem kerülhették ki a

¹⁰⁵ KROPF: i. m. 371.

¹⁰⁶ KROPF: uo. 429.

¹⁰⁷ GRIGELY: i. m. 237.

¹⁰⁸ De ratione discendi et docendi, i. m. 266.

¹⁰⁹ FRIEDRICH Endre: Halápi Konstantin emlékezete. Temesvár 1903. 32.

¹¹⁰ A magyar irodalom története. Bp. 1962. II/ 415–6.

¹¹¹ FRIEDRICH E.: i. m. uo.

prefektusok és rektor felügyeletét. Nagyobb ünnepeken, jelesebb alkalmakkor emblémák is kikerültek; de ott a szigorú figyelmeztetés: csak a legjobbak kerüljenek ki!^{11 2}

Úgy tűnik, éppen az epigramma az, amely – a többi műfajtól eltérően – talán a leginkább kiállja az iskolai gyakorlat „megpróbáltatásait”. Érdekes idézni Jelenits István néhány sorát a korabeli epigrammáról. „Az epigramma az óda és elégia mellett a század divatos műfaja. Nemcsak szelleme felel meg egy lényegében racionalisztikus kor igényeinek, de megvan a Sitz im Leben-je is, sok-sok szál fűzi a kor társadalmi életének különféle megnyilvánulásaihoz. Az epigramma eredeti rendeltetése szerint főlrat; nos, ez idő tájt seregestül akad olyasmi, amire fölkívánkozik valami szép, ötletes és rövid költői szöveg. Kastélyok, templomok, rendházak épülnek: festményeiknek a kor oktató igénye szerint nemcsak gyönyörködtetés a feladatuk. Egy-egy allegorikus, mitológiai vagy bibliai kép mondanivalóját viszont ügyesen megszólaltatja egy tömör főlrat: versben, latinul, hadd hirdesse a gazda s a látogatók műveltségét. Metszetek kerülnek forgalomba – könyvben vagy önállóan. Arcképek, tájak, várak alá epigramma illik . . . De a rögtönzésre szolgáló alkalmak nagyon változatosak: körmeneteken epigramma magyarázhatja a fölállított oltárt, iskolai színelőadást pajzsokra írt epigrammák kapcsolnak egy-egy előkelő látogatóhoz, akinek tiszteletére hirtelen fölfrissítették a készenlében tartott darabot. S ha már divat epigrammát faragni, a divat önmagát sokszorozza: megtelik epigrammával a literátus emberek levelezése.”^{11 3}

A klasszikus műveltségsménnyel egyidőben ott él ebben az epigrammás gyakorlatban a barokk gondolat- és érzésvilága. A költészetnek célja a tanítás és gyönyörködtetés mellett a csodálatkeltés.^{11 4}

A gyűjteményben szereplő formalista játékok mindenképpen ezt a csodálatkeltést szolgálják. Johannes Adolph költeményeinek jellegzetesen barokk világa hordoz azonban még sok mindent a manierizmus számos vívmányából, technikai újításából, formai ügyességéből. És ez nem merül ki csupán az öncélúnak tetsző akrosztichonokban, paralellonokban, silonianumban – képversben. stb. A gyűjteményben oly jelentős helyet elfoglaló emblématis epigrammák is a manierizmushoz kapcsolják. Az európai manierizmus időszakában bontakozott ki az emblématis. Alcinius könyve, az *Emblemata* jó néhány kiadást megért, szerzetesi könyvtárakban is megtalálható volt. A 17. században egy-egy témának szentelt emblémás kötetekkel, Krisztusról, Máriáról szóló könyvecskékkal is találkozunk. Sajátos egybefonódását találjuk a művészeteknek: a kép *mondani* akar valamit (ezért az *inscriptio*); a vers *ábrázolni* akar (ezért a kép az epigrammás könyvekben). Az *ikon* (kép) és a *lemma* (felirat, szöveg) között szoros összefüggés van, a kettő egybejárás; a klasszikussá váló emblématis epigramma éppen az egybejárás, a megfelelés motívumait domborítja ki.^{11 5}

Hogy éppen Johannes Adolph éveiben mennyire jellemző jelenség az emblématis, jól mutatja az 1681-ben megjelenő „*Speculum Imaginum Veritatis Occultae*” című vasúos kötete a már többször is említett *Jacobus Maseniusnak*.^{11 6} Túlbujánzó részletességgel taglalja mindazt, ami az emblémákra, szimbólumokra vonatkozik; nagyon jól használható, 56 oldalra terjedő „*Index historicus rerum naturalium*”-a segítségével eligazodhatunk az emblémák sokszínű világában. Világosan beszél arról, hogy a szó vagy az írás is csak jele a gondolatnak; s a gondolat kifejezhető nemcsak szóval vagy írással,

^{11 2} KROPF: i. m. 429.

^{11 3} JELENITS István: A latin nyelvű epigramma tizenhét századi piaristák költői gyakorlatában. ItK 1969. 177.

^{11 4} KLANICZAY: i. m. 367.

^{11 5} „Das Lemma deutet in sentenzhafter, knapper Form (meist lat.) den Sinnbezug der Icon an. Die Icon kleidet den Gedanken des E., seine significatio, in ein Sinnbild. Das Epigramm spricht den E. gedanken aus u. erläutert didaktisch das tertium comparationis, das Icon u. Lemma zugrunde gelegt ist . . .” Engelbert Kirschbaum S. J. *Lexicon der christlichen Ikonographie*. Rom-Fr. Basel-Wien 1968. I/618.

^{11 6} *Speculum Imaginum Veritatis Occultae*. Coloniae Agrippinae 1681.

hanem egyéb jelekkel is.¹¹⁷ Beszél arról is, hogy a világ dolgai között sok minden van, ami a hétköznapi jelenségeket felülmúlja; csodálkozásra ösztönöznek ezek; figyelmen kívül nem szabad hagyni őket.¹¹⁸ Az embléma nem azonos bármilyen képpel. „Imago figurata, ab intelligentium rerum natura ad mores vitamque rei intelligentis uno conceptu clare exponenda translata.”¹¹⁹

Az emblématikus költészet tehát arra irányul, hogy az olvasót a költő rávezesse, hozzásegítse a világnak nem is annyira racionális felfogására-feldolgozására, hanem egy-egy jelenségének, eseményének, történéseinek „rácsodálkozással” való befogadására. A manierista szemléletmód- és eszmélkedésből logikusan fakad ez a nagyon jellegzetes költői gyakorlat, amelynek tanúi lehetünk Johannes Adolph gyűjteményének vizsgálatakor is.

Az epigramma – éppen a latin nyelvű – kitűnően tudja jelezni a korszak szellemi életének irányait, megmozdulásait, változásait, igényeit. A barokk stílusművelettel szemben az epigramma egyazon versgyűjteményen belül találkozik bizonyos racionalista igényességgel is. Közhangként hangzik a latin nyelv nemzetek felelti kultúrközvetítő szerepét emlegetni: a lengyel Sarbievius vagy Ines, a német Jacobus Balde, a francia Renatus Rapinus, a sziléziai-német eredetű, de magyarul is beszélő Johannes Adolph írásai – és végelethatatlan hosszú felsorolás kínálkoznék ide – egyazon szellemi áramlat sodrában állhatnak; a provincializmus veszélyétől kevésbé kell félni.¹²⁰ A közös latin nyelv – egy-egy nemzeti nyelv természetes szeparatív törekvéseivel szemben – összefog, egységesít, nemzetek, sőt: konfessziók, vallások fölé emelhet.¹²¹ Dráma és líra egyaránt bőséges példaanyagot nyújt; Adolph főntebb bemutatott epigrammái szintén ebben a légkörben mozognak.

Bár ezek az epigrammák – erre még ismét ki kell térnünk – „programszerűen” szólnak, a legtöbbjük éles, „fullánkös” – nemcsak a pietista jámborság és konvencionális szent-kultusz hiányzik belőlük, ami már önmagában is meglepő (elég csak *Masenius* példára gondolnunk, amelyekkel telezsúfolja „*Ars nova argutiarum Epigrammatica et Epigraphica*” című művét; vagy *Johannes Bidermann* majd egy évszázaddal korábbi „*Epigrammatum libri tres*” című kötetét is tipikus korszakjellemzőnek mondhatjuk.¹²² Nemcsak a szentekkel bánik óvatosan és józanul, túlzásoktól mentesen, hanem még inkább fel kell figyelnünk arra is, hogy semmiféle merev konfesszionalizmusnak nem találjuk nyomát Adolph írásában. Nem a harci kedv hiányzik általában: lelkes, kemény harcos ő, ha törökök kerülnek epigrammái célpontjába.

Hogy protestáns-katolikus „összecsapás” a korabeli epigramma-irodalomban előfordult, néhány példával illusztrálhatjuk.¹²³ *Ignatius Dycer*, a belga ágostonrendi szerzetes „Szent epigrammáinak három könyvében” a sok jámbor vereszet (pl. „*Spinea Redemptoris corona sanguinea*”, „*Sanctus Pater Franciscus sacris suis stigmatibus diuini Amoris sagittas abunde probat*” stb.) között a Luther-keltette sötétség miatt kesereg: „*De Tenbris quas Lutherus, sol protestantium, ut vocant, orbi germanico inuexit.*”

¹¹⁷ MASENIUS: *Speculum* . . . 65. „*Quod articulo vox sono, ac scriptura literis praestat, hoc ipsi saepe rerum creaturarum imaginibus exhibitis possumus, alteri videlicet mentis nostrae cogitata depromere. Neque enim aliter, aut loqui mutus, aut intelligere surdus poterit, quam cum certis quibusdam signis, aut ille mentem suam explicet, aut hic alterius percipiat.*”

¹¹⁸ MASENIUS: *Speculum* . . . 111. „*Cum Deus non tantum usitatis naturaeque convenientibus effectis ad mundum vel ornandum vel erudiendum utatur, sed multa ejusmodi sunt, quae vim, legesque causarum naturalium transilient, prodigia a nonnullis, ab aliis portenta nuncupantur, ut quae Dei nobis voluntatem aut indignationem prodant, aut bonum aliquod, malumve impendens portendant: horum etiam significandi facultas, in hac imaginum disciplina, nobis praetereunda non est, sed aliqua tum exemplorum appositione, tum eorum examine, perpendenda.*”

¹¹⁹ MASENIUS: *Speculum* . . . 656.

¹²⁰ Vö. CYSARZ: i. m. 223–24.

¹²¹ Lásd: K. ADEL: *Das Wiener Jesuitentheater*, 141.

¹²² *Dilingae* 1623.

¹²³ „*Konfessionelle Fragen werden mit Ernst und Eifer auch von der Unterhaltungsliteratur ergriffen.*” CYSARZ: i. m. 53.

Heu quibus in tenebris Germanica voluitur! Illa
 Luminibus quondam suspicienda fuit,
 Cymmeria iam nocte jacet, lucemque perosa,
 Sidera et auratum damnat iniqua diem.
 Saxonico has debet tenebras gens maxima Soli:
 Si non fulsisset, nox foret ista minor.^{1 2 4}

Ha Luther nem ragyogott volna, mondja nem kis iróniával és éllel, kisebb lenne a sötétség . . .

Az ellentétekkel való játék önmagában ártatlan dolog, sőt: dicséretes az epigramma gyakorlatában, hiszen a jó epigramma így születik. Ám egészen más az Adolph-féle epigramma-gyűjtemény: mintha fölötte állna az efféle viaskodásoknak, az ilyen közelharcnak. – Vagy a már említett Masenius-féle *Ars nova argutiarum*, amelynek teoretikus tanácsai, amint láttuk, nem állnak távol Johannes Adolph gyakorlatától, szintén nyújthat néhány érdekes példát:

In Lutherum salis modius cum daemone absumentem, ut ipse fassus est.
 Si salis absumpsit modios cum daemone Luther:
 Causa patet quare nocte dieque bibat.^{1 2 5}

Hasonló „övon aluli”, lovagiasnak éppen nem mondható ütések bőven vannak még ugyanebben a gyűjteményben. (Pl. *Lutherus Biblia sacra infecit; Zvinglio daemonem atrum tribuit; Ejus mores et vita late descripta stb.*)^{1 2 6}

Johannes Adolph epigrammái az Osztrák–Magyar Provincia jezsuitái életének, szellemi attitűdjének, mozgásának egy érdekes színezetére vetnek némi fényt. Arra, amely magáénak vallja a humanizmus örökségét, amely racionalistább, mint maga a kor: a Mária-kultusz tetőpontján, a szenteknek szobrokat állító, mozgalmas képeket festő, tiszteletüket szónoklatokkal és jámbor gyakorlatokkal szorgalmazó időszakban, az ellenreformációnak ha nem is az első nagy lendületében már, de még mindig a sodrában úgy akar a Parnasszusra jutni (kötetének címe: *Fructus e Parnasso!*), hogy a szellemi-spirituális divat nem ragadja teljesen magával, nem ragadja túlzásokra. Érdekes ellenpéldaként említhetnénk a pálos szerzetes *Ladislau Simándi*-t, akinek 1712-ben nyomtatásban megjelent gyűjteménye a „legvadabb” kabalisztikus mesterkedéseknek példatára, olyannyira, hogy van hatsoros epigrammája, amely latinul és horvátul egyaránt „érthető”; vagy egyes sorok előlről olvasva latin mondatot adnak, visszájáról pedig horvátot stb.^{1 2 7}

Tolerancia és sztoikus bölcsesség (vö. 28. epigramma: „*Aprilis symbolum humanae vitae; vagy a 61. „De molestijs vitae humanae” stb.*), visszahúzódo aszketizmus („*felix qui potuit vanum contemnere mundum*” – janzenizmus?): olyan vonások, amelyek előremutatnak. A magyar XVII. század végén mintha ő maga is megcsillantana valamit abból a magatartásból és szellemiségből, amely nem áll távol a korai felvilágosodás képviselőitől.^{1 2 8}

Provinciális környezetben, nyelvi és földrajzi határok közé szorítva aligha érlelődhetett volna ki ez a szellemiség. A jezsuita rend magas színvonalú műveltségével és személyes vallásosságával a humanista „szellemi arisztokrácia” elemeit ismét egybefogta. Ez a demokratikusabb luteranizmus keretei között kevésbé volt lehetséges, – állapítja meg Kurt Adel.^{1 2 9}

^{1 2 4} *Epigrammatum sacrorum libri III. Coloniae 1637. 71–72.*

^{1 2 5} *MASENIUS: Ars nova argutiarum epigrammatica . . . 136.*

^{1 2 6} *MASENIUS: uo. 138., 198. stb.*

^{1 2 7} Lásd 87. jegyzet

^{1 2 8} Vö. Edward WINTER: *Frühaufklärung* Berlin 1966. 41–46.

^{1 2 9} *K. ADEL: i. m. 141–142.*

UN DES REPRÉSENTANTS DE LA POÉSIE DE LANGUE LATINE DE HONGRIE
À L'ÂGE BAROQUE: JOHANNES BAPTISTA ADOLPH

L'étude donne un tableau de la poésie d'épigramme de langue latine de la fin du XVIIe et du commencement du XVIIIe siècles, à la base du recueil de vers manuscrit du jésuite d'origine silésienne, Johannes Baptista Adolph. C'est Johannes Baptista Adolph qui est incontestablement l'auteur du volume intitulé „Fructus e Parnasso” qui se trouve dans la collection „Jesuitica” de la Bibliothèque des Bénédictins de Pannonhalma, l'auteur dramatique analysé en détail par Kurt Adel (*Das Wiener Jesuitentheater und die europäische Barockdramatik*. Vienne, 1960) dont la poésie de langue latine était jusqu'aujourd'hui inconnue dans la littérature spéciale.

Après avoir donné une vue d'ensemble sur la littérature l'époque s'occupant de la théorie de l'épigramme, à la base de l'ouvrage intitulé „Ars nova argutiarum Epigrammatica et Epigraphica” de J. Masenius, l'étude arrange dans des groupes les 215 épigrammes du volume. Outre les coups de bravoure de la forme (parallèle, écho, sillonianum = vers en tableau), c'est l'argutia, l'esprit qui joue un grand rôle: jeu avec la signification de tel ou tel mot, contrastes, gradations etc. Dans la collection il y a des anagrammes, acrostiches, cronostiches, parallèles, stychodilectons, homogromaticums, épigrammes musicales. Les épigrammes emblématiques forment un groupe caractéristique. Tandis que les jeux de forme ne peuvent être considérés que comme des exercices pour polir l'esprit, les épigrammes composés à la base d'une inscription, d'un lemma s'attachant à tel ou tel image reflètent une telle attitude poétique qui parle de la réception d'un phénomène du monde à l'aide de l'admiration.

C'est le monde du baroque espagnol qui pénètre, par l'entremise allemande, dans ce genre aussi de la poésie, dans le cercle culturel austro-hongrois. Ce recueil manuscrit, écrit en langue latine qui lui assure des relations internationales, fait preuve d'une pratique poétique de niveau européen.